

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj Napoca

Facultatea de Istorie și Filosofie

REZUMAT

Religiile politice în secolul XX

Ațiunea Heim ins Reich

Studiu de caz: Drumul înapoi al etnicilor germani din Bucovina în Germania

Coordonator:

Profesor Emerit Doctor Michael Shafir

Doctorand:

Nicolae Emilian Dranca

CUPRINS

Rezumat

Introducere

1. Posibile definitii ale religiilor politice
 - 1.1. Eric Voegelin, Hanah Arendt si Raymond Aron
 - 1.1.1. Predecesori si influentelor asupra gandirii lui Voegelin: Machiaveli, Thomas Morus si Jaquues Maritain
 - 1.1.2. Mecanisme si mijloace ale religiilor politice. De la Eric Voegelin la Hanah Arendt, asemanari si controverse
 - 1.1.3. Hanah Arendt, ritualul ca mecanism de manifestare a puterii politice si a religiozitatii
 - 1.2. Volksgemeinschaft als "partikulare Eklesia". Sacralizarea comunitatii. De la Voegelin la Hans Maier si Claus-Ekkehard Bärsch
 - 1.2.1. Hans Maier, lipsa unei definitii a religiilor politice
 - 1.2.2. Continuarea teoriei religiilor politice in opera lui Claus Ekkehard Bärsch
 - 1.2.3. Sacralizarea statului: Richard Steigmann-Gall si Sfantul Imperiu German
 - 1.3. Manipularea memoriei ca mecanism al manifestarii religiilor politice. De la Voegelin la Paul Ricoeur
 - 1.3.1. Anamnesis si eclipse ale realitatii
 - 1.3.2. Voegelin si revizuirea teoriei asupra totalitarismului si religiilor politice
2. Heim ins Reich – o complexă și istorică promisiune mesianică, între manipulare și exercițiu al puterii politice
 - 2.1. Înapoi acasă, *heim ins Reich*, cadru istoric
 - 2.1.1. Făurirea miturilor politice și a noului cosmos
 - 2.1.2. Statul și crizele sale, aspecte diplomatice, militare și sociale
 - 2.1.3. *Heim ins Reich*. De la editură la politică externă
 - 2.2. National-socialismul si Europa de Est
 - 2.2.1. National-socialismul transmis in Europa de est ca o noua credinta seculara
 - 2.2.2. O nouă ordine și teoria spațiului vital - *Lebensraums Theorie*
 - 2.2.3. Național-socialismul și Europa de Est
 - 2.3. Politica național-socialistă de colonizare situată între ideologie și pragmatism politic
 - 2.3.1. National-socialism si "purificare etnica"
3. Ein Volk – concept, definiție și context istoric

- 3.1. Volk – Volksgeist – Volkssele – dimensiunea și forța politică a conceptului
 - 3.1.1. De ce popor *Volk* și nu rasă - *Rase*?
 - 3.1.2. Popor și neam - *Volk und Stamm*
- 3.2. *Volk – Volkswille, Volksgemeinschaft* ca ritual politic
4. Noile mituri politice și noua ordine
 - 4.1. Omul nou pentru un nou imperiu și un nou spațiu vital
 - 4.1.1. Omul nou și un nou popor
 - 4.2. Mitul salvatorului – gândire magică, mesianism și (non)utopie
 - 4.3. Între frică și ordinul conducătorului
5. Statul și crizele sale. Încercări de manipulare a memoriei și deformarea limbajului
 - 5.1. Criza: Concept, istorie, definiție
 - 5.1.1. Situația politică în Germania pentru mediul intelectual 1933-1939
 - 5.1.2. Situația politică în Italia 1922-1939
 - 5.1.3. Situația politică în URSS din perspectiva intelectualilor(1933-1939)
 - 5.1.4. Situația politică din România și mediul intelectual 1933-1940 și 1940-1941
 - 5.2. Aspecte diplomatice ale acțiunii *heim ins Reich*
 - 5.2.1. SS și politica externă – campanii de colonizare a germanilor în cel de al III-lea Reich
 - 5.2.2. SS și rolul său în organizarea și manipularea acțiunii *heim ins Reich*
 - 5.2.3. Heim ins Reich și Holocaustul
 - 5.3. O perspectivă economică
 - 5.3.1. Cine plătește costurile?
 - 5.3.2. Costurile pentru heim ins Reich
 - 5.3.3. Societatea Germană a Bunurilor Emigranților (Die Deutsche Umsiedlungs Treuhand - D.U.T.)
6. Cadrul socio-politic al acțiunii heim ins Reich
 - 6.1. Scurtă introducere în istoria germanilor din Bucovina
 - 6.1.1. Scurt istoric 1775-1918
 - 6.1.2. Introducere în istoria comunității germane din Vatra-Dornei
 - 6.2. Emigrarea germanilor din teritoriile românești
 - 6.2.1. Emigrarea etnicilor germani din nordul Bucovinei
 - 6.2.2. Emigrarea germanilor din sudul Bucovinei
 - 6.2.3. Emigrarea etnicilor germani din Vatra-Dornei

6.3. SS-Siedlungspolitik: Rasse – Selektion – Lager

6.3.1. Einwanderung Zentralsstelle (E.W.Z.1939-1945) – Centrala pentru imigrare

7.1. Viața în lagărele din Austria și Baden-Württemberg

7.2. Colonizarea etnicilor germani din Europa de est în Franța

7.2.1. Pe drumul dinspre Warthegau spre Lothringen 1941-1944

7.2.2. Lothringen noua patrie

7.2.3. Germanii și sfârșitul celui de al II-lea Război Mondial

7.3. Etnicii germani din Europa de est la finele celui de al II-lea Război Mondial

8. Concluzii

Bibliografie

Rezumat

Aspectele ideologiei sunt incontestabile în ceea ce privește edificarea statului național-socialist, începutul și desfășurarea celui de al II-lea Război Mondial precum și tot ceea ce implică consecințele acestuia : Holocaustul, exodul a milioane de oameni din estul Europei spre vestul continentului sau spre alte continente, dezastrul economic din Germania anului 1945, numit și anul 0 dar și renașterea acestei țări precum și reconstrucția europeană postbelică. Adeseori a fost ridicată problema dacă fascismul, nazismul și/sau comunismul au funcționat precum religii ale secolului XX ? Au fost aceste ideologii totalitare noi religii pentru italieni, germani și sovietici ? Interesant este faptul că tocmai susținătorul acestei teze, Eric Voegelin, și-a schimbat ulterior punctul de vedere, iar după 20 de ani de la lansarea acestei ipoteze (*Religiile politice*, 1938), filosoful a considerat că ideologiile se manifestă precum gnozele nu precum religiile. Totuși, prin această delimitare Voegelin se apropie mai mult de domeniul istoriei religiilor decât de domeniul științei politice. Așa cum observa Philippe Burrin într-un articol publicat în 1997, termenul de "religie politică" a fost folosit în perioada postbelică mai mult de cercetători din domeniul istoriei religiilor și a istoriei ideilor (J. L. Talmon, Uriel Tal, Karl Dietrich Bracher) decât de cei care au abordat riturile și simbolurile fenomenului politic (George L. Mosse, Klaus Vondung, Emilio Gentile).¹

¹Philippe Burrin, "Political Religion, The Relevance of a Concept", in *History and Memory*, Volume 9, Numbers 1-2, 1997, Indiana University Press, Bloomington, 1997, pp. 321-353, aici p. 321

Gnoză sau religie, cert este faptul că efectele pe termen lung ale ideologiei național-socialiste sunt vizibile până în prezent. Ideologiile din secolul al XX au reușit să realizeze ceea ce Samuel Huntington semnala în anii '90 în cartea sa *Ciocnirea civilizațiilor* : „când noi nu urâm, ceea ce noi nu suntem, atunci nu putem nici iubi, ceea ce noi suntem.”² Desigur după 1945, lumea occidentală fiind pusă în fața ororilor celui de al Doilea Război Mondial, ale Holocaustului precum și a distrugerilor și pierderilor de vieți omenești provocate de ideologiile totalitare, a încercat să reșeze civilizația umană pe baza unor principii și teze opuse celei amintite de Huntington.³ Însă prețul plătit pentru revenirea la toleranță și libertate a fost enorm. Isabel Heinemann observa într-un mod pertinent că masacrarea evreilor și polonezilor pe de o parte și colonizarea etnicilor germani pe de altă parte reprezintă cele două fețe ale aceleiași monede, referindu-se la ceea ce a însemnat în fapt ideologia național-socialistă.⁴

Efectele devastatoare ale ideologiei național-socialiste sunt descoperite de lumea întreagă abia la finele celui de al II-lea Război Mondial.⁵ De la detașamentele *Volkssturm* create special la ordinul lui Hitler pentru a supraveghea fidelitatea și supunerea *Wehrmachtului*,⁶ la descoperirea

² Huntington a citat la rândul său această afirmație din romanul lui Michael Dibnis, *Dead Lagoon*. „Wenn wir nicht hassen, was wir nicht sind, koennen wir nicht lieben, was wir sind.” Samuel Huntington, *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, Siedler, Munchen, 1998, p. 18

³ Este important de menționat în acest context observația lui Tony Judt conform căreia după 1945, în spațiul german doar în Republica Federală Germană a existat o asumare a vinovăției și culpabilității privind existența național-socialismului cu toate fenomenele pe care le-a provocat: al II-lea Război Mondial, Holocaustul, distrugerea Europei. În timp ce în Republica Democrată Germană a existat o asumare a victoriei împotriva național-socialismului, discursul oficial al DDR fiind în conformitate cu cel al URSS, iar DDR fiind o extensie a regimului comunist de la Moscova, conform căruia comunismul – privit ca sistem de gândire și ca regim politico-economic – este cel care a câștigat și a înfrânt național-socialismul. Tony Judt, Timothy Snyder, *Nachdenken über das 20 Jahrhundert*, Fischer, München, 2013, pp. 20-30.

⁴ „Tatsächlich waren die Versuche deutscher Ostiedlung und die Ermordung der autochtonen Bevölkerung gewissermaßen zwei Seiten derselbe Medaille. Diejenige Bevölkerungsgruppe, auf welche die Volksdeutschen-Siedlung den allergrößten Druck ausübte, waren die polnischen Juden.” Isabel Heinemann, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2003, p. 30.

⁵ Marea Britanie, Franța și Statele Unite cel puțin aveau cunoștința de existența lagarelor de exterminare și de realitățile din ghetourile din Polonia, conform marturisirilor lui Jan Karski în 1944. A se vedea Jan Karski, *Story of a Secret State*, 1944. Pentru cercetarea de față am folosit atât ediția în engleză (Jan Karski, *Story of a secret state*, Penguin Books, London, 2012) cât și varianta în germană Jan Karski, *Mein Bericht an die Welt. Geschichte eines Staates im Untergrund*, Herausgegeben von Celine Cervais-Francelle mit ein Einführung von Celine Cervais-Francelle, Verlag Antje Kunstmann, München, 2011.

⁶ A se vedea Antony Beevor, *Berlin. The Downfall: 1945*, Penguin Books, London, 2017, pp. 10-30

lagărelor de la Lublin-Majdanek⁷, Sobibor, Chelmo (redenumit Kulmhof în perioada 1939-1945), Auschwitz-Treblinka administrate de SS, subjugarea și îndoctrinarea populației germane, jefuirea teritoriilor Poloniei, Franței și altor state care s-au aflat sub ocupația militară germană. În mod paradoxal, sau nu, efectele acestei ideologii sunt vizibile și în ziua de azi, atât în Germania cât și în estul Europei. Mai mult decât atât, național-socialismul continuă să aibă adepți și simpatizanți care își crează drept ocupație vandalizarea edificiilor istorice precum casele memoriale evreiești în România,⁸ memorialele și monumentele în Polonia⁹ (în timp ce în comunitatea academică apar preocupări privind ‘securitatea culturală’ în programul de guvernare¹⁰ și mai puțin antisemitismul¹¹ deși cercetarea istorică este teoretic încurajată¹²), distrugerea cimitirelor evreiești

⁷ Lagărul de la periferia orașului Lublin, cunoscut sub numele de *Konzentrationslager* Majdanek, a fost primul lagăr eliberat de trupele sovietice, Tomasz Kranz, *Die Vernichtung der Juden im Konzentrationslager Majdanek*, Panstwowe Muzeum na Majdanku, Lublin, 2007.

⁸ „Das als Gedenkstätte eingerichtete Geburtshaus des Friedensnobelpreisträgers und Holocaust-Überlebenden Elie Wiesel (1928–2016) in der nordrumänischen Stadt Sighet wurde in der Nacht vom 3. zum 4. August geschändet. Unbekannte beschmierten das Haus mit antisemitischen Beschimpfungen und rechtsextremen politischen Losungen wie „Der Nazi-Jude ist zusammen mit Hitler in der Hölle“. Zudem benutzten sie das vulgäre Wort „Muie“ und verknüpften es mit den Namen von Merkel, Trump und Putin.” William Totok, “Elie Wiesel mit Füssen getreten,” în *TAZ Berlin*, 05.08.2018 <http://www.taz.de/!5521200/> citit la 05.08.2018. William Totok amintește într-un articol despre actualitatea portretizării evreului drept țapul ispășitor în politica actualului guvern al Ungariei. A se vedea William Totok, “Orbans Feindsbild” în *TAZ Berlin*, 13.04.2018 <http://www.taz.de/!5495835/> Vandalizarea casei lui Elie Wiesel a constituit subiectul unui comunicat inclusiv al Ambasadei SUA la București: „U.S. EMBASSY STATEMENT ON THE VANDALISM OF ELIE WIESEL HOUSE,” August 6th, 2018: “The Embassy of the United States of America in Romania unequivocally condemns the recent vandalism carried out against the Elie Wiesel House in Sighet. The statements denigrating Nobel Peace Prize winner Elie Wiesel, President Trump, and other world leaders represent a deplorable anti-Semitic attack and an egregious affront to the victims and survivors of the Holocaust. We call on all to denounce this act and speak up wherever and whenever there is an expression of hatred or prejudice. The Embassy encourages anyone with information about the crime to come forward to assist the Romanian authorities in their investigation.” <https://ro.usembassy.gov/vandalism-of-elie-wiesel-house/> citit la 07.08.2018.

⁹ „Police in Plock were notified by passers-by of the vandalism, which included the phrase “F*** the Jews,” according to local news reports. The following day, Plock residents gathered to clean up the cemetery, which also was filled with garbage and overgrowth, and paint over the antisemitic graffiti. Vandalizing a cemetery is punishable by a fine in Poland. If the vandalism also is classified as incitement to racial hatred, the punishment could include up to two years in jail. There is no Jewish community in Plock. Before World War II, several thousand Jews lived there, but the Germans liquidated the ghetto in 1941 and the Jews were moved to ghettos and Nazi camps elsewhere. In 1959, only three Jews remained.” JTA, “Holocaust Memorial vandalized in Poland” <http://www.jewishledger.com/2018/08/holocaust-memorial-vandalized-poland/>

¹⁰ A se vedea spre exemplu Arkadiusz Lewandowski, „Cultural Security in the Political Programmes of the Law and Justice (Bezpieczeństwo kulturowe w programach politycznych prawa I sprawiedliwosci)” în *ATHENEUM Polish Political Science Studies*, Adam Marszałek, Warszawa, vol. 56/2017, pp. 21-35

¹¹ În Polonia a existat un curent antisemit de proporții asemănătoare cu cel din Germania chiar și în perioada interbelică. A se vedea Emanuel Melzer, *No Way Out : The Politics of Polish Jewry 1935-1939*, Monographs of the Hebrew Union College, Paperback, 2016. Antisemitismul a continuat în Polonia și după Holocaust culminând cu expulzarea evreilor în anul 1968. A se vedea expoziția despre anul 1968 organizată de Centrum Dialogu Mark Edelman, Lodz: *Rok Protestu 1968 w Kinie Europejskin*.

¹² La 4 iulie 2018 în presa din Polonia și inclusiv presa internațională este publicată o declarație comună a prim-miniștrilor din Polonia și Israel privind încurajarea și susținerea cercetării istorice a Holocaustului, a lăgărelor de

în România¹³ or elogierea unor persoane acuzate de crime împotriva umanității în Ucraina¹⁴, Lituania,¹⁵ dar și denigrarea regizorilor¹⁶ și istoricilor¹⁷ care se ocupă de aceste subiecte : național-

concentrare și exterminare înființate de germani pe teritoriul polonez în anii 1939-1944. A se vedea Oder Aderet, "With Holocaust Declaration Netanyahu an Polish PM use History for Polical Needs," în *Haaretz*, 6 Iulie 2018, <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-netanyahu-s-polish-holocaust-law-declaration-was-born-in-sin-1.6245977>

¹³ A se vedea vandalizarea cimitirului evreiesc din Huși, blamată de guvernul României la 8 aprilie 2019. Andrea Orosz, "Guvernul condamnă vandalizarea cimitirului evreiesc din Huși" *Radio France International* (în limbe română) <https://www.rfi.ro/social-110633-guvernul-condamna-vandalizarea-cimitirului-evreiesc-din-husi>

¹⁴ A se vedea cazul lui Stephan Bandera, declarat erou național de președintele Ucrainei în 2010, resuscitat de naționaliștii ucrainieni după începutul conflictelor etnice din 2014; el este acuzat de crime împotriva polonezilor în Galiția și coparticiparea la crimele comise de germani împotriva evreilor și împotriva sovieticilor în perioada 1941-1945. În mod paradoxal, în vestul actualei Ucraine, deci în teritoriile care au făcut parte din Polonia în perioada 1920-1939, este considerat a fi un erou, în timp ce în estul Ucrainei este considerat a fi un criminal. De asemenea în vestul Ucrainei au fost ridicate mai multe statui și monumente dedicate lui Stepan Bandera în orașele Staryi Ushyniv, Kolomyia, Drohobych, Zolishchyky, Mykytyntsi, Uzyn, Lviv, Buchach, Hrabivka, Horodenka, Staryi Sambir, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Strusiv, Truskavets, Horishniy, Velykosilky, Sambir, Velyki Mosty, Skole, Turka, Zdolbuniv, Chortkiv, Sniatyn, Berezhany, Boryslav, Chervonohrad, Dubliany, Kamianka-Buzka, iar în unele din acestea a fost declarat chiar și cetățean de onoare. După cel de al Doilea Război Mondial, Bandera se refugiază în Republica Federală Germană unde lucrează pentru serviciul de informații britanic. În 1959 este ucis la München de un agent al serviciului sovietic. Cazul a fost cercetat penal în 1962 în URSS, iar autorul crimei a primit sentința cu executare de 8 ani închisoare. A se vedea Rossolinski Grzegorz, *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist : Fascism, Genocide, and Cult*, Columbia University Press, 2014. Germanii au folosit trupele formate de Bandera în intervalul 1941-1943 pentru eliminarea polonezilor și evreilor, însă nu au crezut niciodată în loialitatea ucrainenilor față de germani. "Eine von der Westukrainischen Bandera-Gruppe vorgetriebene Agitation propagiert die Bildung eines selbständigen ukrainischen Gesamtstaates, wobei deutsch feindliche Töne immer deutlicher spürbar sind." Bundesarchiv Berlin Lichterfelde, R 58/216, Fila 20. Document citit la 06.02.2019

¹⁵ A se vedea cazul lui Johans Noreika în Lituania, implicat în masacrarea a 14 000 de evrei și declarat erou național. „First exposed by the German magazine *Der-Spiegel* in 1984, it has long been known that Noreika was culpable in the murder of his Jewish neighbors in Northwestern Lithuania. Yet Noreika officially and legally remains one of Lithuania's greatest national heroes, and is honored with a plaque on the Vilnius Library of the Academy of Science building. Over a decade ago, this incongruous adulation of a genocidal monster struck me, a Jewish Lithuanian citizen, as reprehensible. I immediately began my campaign to remove this monument. I had no idea that the official conversion of monsters into heroes was a deliberate Lithuanian agenda.” Grant Arthur Gochin, "Lithuania pays tribute to a genocidal monster," în *Times of Israel*, 06.08.2018, <https://blogs.timesofisrael.com/a-historical-fraud/> citit la 06.08.2018

¹⁶ William Totok, "Când vorbele devin fapte," în *Radio Europa Liberă*, 08.08.2018, <https://www.europalibera.org/a/jurnal-de-corespondent-william-totok/29417388.html> citit la 08.08.2018

¹⁷ A se vedea cazul lui Jan Tomasz Gross în Polonia, în primul rând plecarea acestuia din Polonia după evenimentele din 1968 datorită rădăcinilor sale evreiești și în al doilea rând acuzațiile ce i-au fost aduse după publicarea cărților sale *Fear și Neighbors*. Totuși, dacă aceste cărți nu s-au bucurat de o recepție decență în Polonia, ele au avut un ecou internațional deosebit. Diana Dumitru, în introducerea la cartea sa *The State, antisemitism ans Collaboration in the Holocaust. The Borderlands of Romania and the Soviet Union*, Cambridge University Press, New York, 2006, mărturisește că tocmai lectura cărții *Neighbors* de Jan Tomasz Gross a determinat-o să cerceteze problema antisemitismului și Holocaustului în propria țară, implicit Republica Moldova. De asemenea aceași carte, *Neighbors* a stat și la baza filmului *Aftermath* (în poloneză : *Poklosie*), 2012, realizat de Wladislaw Pasikowsky. Pentru recepția internațională a filmului *Aftermath* care tratează subiectul masacrului de la Jedbavne a se vedea W. Matareski and T. Szarota (eds.), "Polska 1939-1945:Straty osobowe i ofiary represji pod dwgma okupacjami," Warsaw, IPN, 2009, pp. 40-48, citat în Andrej Paczkowski, "The Second World War in present-day Polish memory and politics," pp. 287-299 in Manuel Braganca and Peter Tame (eds.), *The Long Aftermath. Cultural Legacies of Europe at war, 1936-2016*, Bergham, New-York,Oxford, 2016.

socialism, antisemitism, rasism.¹⁸ Astfel se poate discuta de o revigorare, reactualizare a atisemitismului în Europa și implicit de noi simpatizanți ai ideologiilor totalitare, implicit ai național-socialismului.¹⁹

Cu toate acestea, în România cu greu își fac loc unele cărți care abordează subiecte încă delicate pentru o parte a societății. Așadar, spre exemplu, la 10 ani de la apariția sa în Germania, este publicată în anul 2018 și în România cartea lui Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, la Editura Schiller, Sibiu. Paul Milata susține o teză deloc favorabilă atât românilor cât și germanilor înrolați în *Waffen SS* (66 000 în total). Autorul consideră că germanii nu s-au înrolat în *Waffen SS* în special datorită unui avânt ideologic ieșit din comun și datorită unei simpatii deosebite față de național-socialism ci în primul rând datorită procesului de naționalizare, respectiv românizare început de autoritățile de la București încă din anii '20, ceea ce a presupus mai puțin drepturi pentru minoritățile naționale și implicit mai multe obligații.²⁰ Desigur acesta poate fi un caz în care unii paseaza vina asupra celorlalți și vice-versa. Teza de față are două dimensiuni. Prima dimensiune este constituită de analiza eminent teoretică a ideologiilor totalitare din Europa anilor '30-'40, în special a ideologiei național-socialiste prin prisma conceptului de "religie politică". O genealogie a termenului de "religie politică" este necesară pentru înțelegerea demersurilor deja realizate de generații de cercetători până în prezent. Este cunoscut faptul că primul care a folosit acest concept a fost marchizul Nicolas de Condorcet, în anul 1791, în contextul Revoluției Franceze. Condorcet se referea la modul în care ar trebui sa

¹⁸ După realizarea filmului *Lista lui Schindler* (1993) de către Steven Spielberg, cinematografia a reușit să introducă subiectul Holocaustului în cultura populară occidentală. Spielberg a reușit să exprime ceea ce până la el se considera a fi inexprimabil. *Lista lui Schindler* a reușit ceea ce observa Marc Ferro cu cinci ani înainte de apariția filmului: "cinematografia și televiziunea au capacitatea de a modifica modul de percepție a istoriei." Marc Ferro, *Cinema and History*, trans. Naomi Green, Detroit, Wayne State University Press, 1988, p. 158. Din alte puncte de vedere, subiectul Holocaustului a eclipsat alte crime împotriva umanității, atât în dezbaterile publice cât și în cinematografie. Acesta ar fi cazul Holodomorului. Iuliia Kysla, "The Ukrainian Famine of 1932-1933 on Screen: Making Sense of Suffering," în Jonathan C. Friedman, William L. Hewitt (eds.), *The History of Genocide in Cinema. Atrocities on Screen*, I.B. Tauris, London, New York, 2017, pp. 87-102.

¹⁹ A se vedea Michael Shafir, "The Nature of Postcommunist Antisemitism in East Central Europe: Ideology's Backdoor Return," în *Journal of Contemporary Antisemitism*, Vol. 1, no. 2, 2018, pp. 33-61.

²⁰ „Așadar, entuziasmul germanilor din România pentru național-socialism a provenit doar periferic dintr-o beție ideologică, fiind predominant rezultatul unui calcul lucid.” Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen SS*, Editura Schiller, Sibiu, 2018, p. 49. De politica de românizare a minorităților naționale s-a ocupat și Mariana Hausleitner, a se vedea în special Mariana Hausleitner "Nation und Nationalismus in Rumänien 1866–2008" în: Wilfried Heller, Mihaela Narcisa Arambasa: *Am östlichen Rand der Europäischen Union: geopolitische, ethnische und nationale sowie ökonomische und soziale Probleme und ihre Folgen für die Grenzraumbevölkerung*. Universitätsverlag Potsdam, 2008, precum și Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*. Oldenbourg, München 2001.

fie predată Constituția elevilor francezi astfel încât aceasta să devină o "religie politică."²¹ Doi ani mai târziu termenul este folosit și de Christoph Martin Wieland, acesta vorbind despre indoctrinarea armatelor revoluționare.²² Desigur, de la Condorcet respectiv Christoph Martin Wieland și până în prezent nu se poate considera că au existat două secole în care științele umaniste au folosit acest concept. El este introdus practic în știință de Eric Voegelin în 1938²³, și uzitat ulterior de mai mulți cercetători în trei perioade distincte. Aceste etape sunt prezentate detaliat în cadrul tezei. Noutatea analizei lui Voegelin constă tocmai în observarea atentă a noutății aduse de ideologiile totalitare ale secolului XX : divinizarea colectivității.²⁴ Aceasta sacralizare a maselor de oameni, a ceea ce este cunoscut pentru național-socialism drept *Volksgemeinschaft* (comunitate de neam), este unul dintre elementele principale pe care se bazează această cercetare. Creșterea importanței semnificației colectivității, a maselor ca fenomen politic este decisivă pentru interferențele dintre democrație și mișcările naționaliste.²⁵ George Mosse observa ca această întâlnire dintre cele două curente politice a creat noi politici (*new politics*).²⁶ Divinizarea comunității are loc în același timp cu decredibilizarea împărțirii puterii în stat, a vechilor partide politice, precum și a instituțiilor politice din regimurile democratice.²⁷ Însă nu doar aceste instituții cunosc o degradare continuă, ci și bisericile, precum și viața morală în sine, astfel încât se crează un gol care ulterior este umplut de aceste noi ideologii și noi politici totalitare. Există și opinia lui Herman Lübbe, conform căreia ar trebui să se vorbească în contextul ideologiilor totalitare de o mișcare anti-religioasă, deci nu de o religie politică ci de o anti-religie.²⁸ Chiar și această analiză a regimurilor totalitare drept o anti-religie sau sistem anti-biserică are suficiente argumente pe care

²¹Condorcet, *Cinq memoires sur l'instruction publique*, Paris, 1994, p. 93

²²Christoph Martin Wieland, "Betrachtungen uber die gegenwärtige Lage des Vaterlandes", in *Politische Schriften*, Nördlingen, 1988, p. 59

²³ Însă în același context al anilor '30-'40 termenul a fost folosit și de Raymond Aron, de teologul german Hans-Joachi Schoeps, precum și de istoricul austriac Lucie Varga. A se vedea și Lucie Varga, "La genese du national-socialisme" in *Annales d'histoire economique et sociales* 9 (1937), Paris, pp. 529-546. Iar în același context socio-politic, Carl Schmitt chiar l-a precedat pe Voegelin din punct de vedere cronologic al gândirii politice atunci când a exprimat ideea conform căreia conceptele politice moderne sunt nimic mai mult sau mai puțin decât "concepte teologice secularizate". A se vedea Carl Schmitt, *Politische Teologie: Vier Kapitel zur Lehre der Souveränität*, Berlin, 1922, pp. 22-40

²⁴ Dietmar Herz, "Die politische Religionen im Werk Eric Voegelins" in Hans Maier, "Totalitarismus" und "Politische Religionen", Schoeningh, München, pp. 191-210.

²⁵ Richard J. Evans, *Das Dritte Reich. Diktatur*, Band 2, II, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2006, pp. 503-578

²⁶George Mosse, *The Nationalisation of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in German from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, Howard Fertig, 1975.

²⁷ Philippe Burin, *Fascisme, nazisme, autoritarisme*, Edition du Seuil, Paris, 2000 p. 328.

²⁸ Hans Maier, (Hg.), *Totalitarismus und politische Religionen. Konzepte der Diktaturvergleichs*, Schoeningh, München, 1996, pp. 167-168.

se poate susține. Dacă luăm doar un mic exemplu, un document care ar aparține lui Martin Borman și este citat în cadrul Procesului de la Nürnberg preluat ulterior de Joachim Remak în *The Nazi Years*, evidențiază orientarea ideologiei național-socialiste împotriva bisericilor din stat.²⁹ Un alt exemplu este îndepărtarea lui Romano Guardini de la universitate în 1939. Guardini predă la Berlin filosofia religiei și viziunea catolică asupra lumii (*Religionsphilosophie und Katholische Weltanschauung*). Demiterea sa a fost realizată pe baza argumentului conform căruia statul german are propria sa viziune asupra lumii (*Weltanschauung*).³⁰

Un alt element important în contextul religiilor politice și implicit al tezei de față este cultul eroilor. Acest *Kult um die toten Helden*, cum l-a numit Sabine Behrenbeck³¹ legitimizează și mai mult regimul, implicit puterea politică deținută de național-socialisti în Germania după 1933. Este important de observat cum acest cult al eroilor și mai ales al martirilor³² s-a dezvoltat în mod (relativ) independent de Germania și în alte țări precum în România, Italia și Spania, aceasta fiind o altă caracteristică definitorie a regimurilor fasciste.

Însă, doar o radiografie historiografică a conceptului de "religie politică" nu este suficientă. Astfel, cea de a doua dimensiune a tezei de față este empirică și ea are ca obiect cercetarea în detaliu a impactului ideologiei național-socialiste asupra unei provincii (Bucovina) și implicit efectele ulterioare ale ideologiilor totalitare asupra populației din această provincie.³³

²⁹„Die Menschen müssen immer mehr von den Kirchen und ihren Geistlichen abgebracht werden. Aus ihrer Perspektive ist es offensichtlich, dass die Kirchen diesem Machtverlust widerstehen werden und widerstehen müssen. Aber die Kirchen sollen nie wieder irgendeinen Einfluss auf die Führung der Nation haben. Diese Einflüsse müssen ganz und für immer unterbunden werden.“ Martin Borman, "The Relation between National Socialism and Christianity", in *Internationales Militärgericht Nürnberg 1947-1949. Dokument O75-D, XXXV, 7-13*, citat în Joachim Remak (Hg.), *The Nazi Years: A Documentary History*, Eaglewood Cliffs, N. Y. Prentice-Hall, 1969, pp. 103-104

³⁰Winfried Hover, "Schrecken und Heil. Aspekte politischer Zeiterfahrung bei Romano Guardini" in Hans Maier (Hg.), *Totalitarismus und politische Religionen. Konzepte der Diktaturvergleichs*, Schoeningh, München, 1996, pp. 171-181, aici p. 171

³¹Sabine Behrenbeck, *Der Kult um die toten Helden. Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole 1923 bis 1945*, SH-Verlag, Neuburg a.d. Donau, 1996

³²Jurnalista americană R.G. Waldek relatează în contextul anilor 1940-1941 că oficialii germani aflați la București se plâneau de lipsa de pragmatism și eficiență în administrația publică și în special a lipsei de cunoștințe economice a legionarilor, aceștia constituind mai degrabă un grup de martiri decât o organizație politică capabilă să preia administrarea unui stat. A se vedea R.G. Waldek, *Athene Palace Bucharest. Hitler's new Order comes to Romania*, Constable, London, 1943, pp. 170-190. Ulterior s-a descoperit că R.G. Waldek lucra pentru CIA.

³³Mariana Hausleitner, în cartea sa *Die Rumänisierung der Bukowina*, Oldenburg Verlag, München, 2001, a analizat în special perioada interbelică și politica de naționalizare demarată de autoritățile române în Bucovina, însă a cuprins în cercetarea sa și anii celui de al II-lea Război Mondial (1939-1945). Ea a analizat efectele politicii de românizare asupra celorlalte comunități etnice iar ulterior efectele devastatoare ale Pactului Ribentrop-Molotov și implicit ale războiului. Spre deosebire de lucrarea Mariane Hausleitner, care are o bogată bibliografie și surse primare importante

Astfel se ridică întrebarea în ce măsură au aderat germanii din această provincie la ideologia național-socialistă ? O a doua întrebare care face conexiunea cu partea teoretică a tezei de față privește impactul pe care l-a avut ideologia totalitară asupra acestei populații astfel încât este posibil a se vorbi despre o ideologie precum despre o nouă religie.³⁴

Desigur, se ridică și întrebarea : de ce tocmai Bucovina ? Bucovina este spațiul în care conviețuiesc în perioada interbelică nu doar etnii diferite (în total 12) ci și curente politice radicale opuse. Astfel, în cadrul comunității române există adepți ai partidelor politice istorice (PNL – PNT), însă există și un creuzet al formării grupurilor politice antisemite radicale, în special în mediile universitare, atât în rândurile profesorilor cât și ale studenților. În cadrul comunității germane există simpatizanți ai conservatorilor (formațiuni politice cu orientare catolică și membrii în Parlamentul de la București) dar există și simpatizanți ai național-socialismului chiar înainte de 1933. În cadrul comunității iudaice a existat atât o mișcare sionistă cât și o mișcare asimilaționistă. În sfârșit, în cadrul comunității ucrainiene existau atât simpatizanți ai lui Ștefan Bandera, cât și adepți ai unei politici moderate și de cooperare cu instituțiile de la București. Toate aceste curente politice se confruntă în anii '30, iar conflictul socio-politic cunoaște violențe extreme începând cu anul 1940, când URSS ocupa partea de nord a Bucovinei. Confruntarea dintre toate aceste tabere se transformă în conflict militar în 1941, iar în acest interval (1940-1945), Bucovina este spațiul în care ideologiile politice, atât de stânga cât și de dreapta, nu doar că își dispută puterea politică, dar și dreptul de a extermina o anumită națiune și de a coloniza o altă în locul său. De asemenea, din punct de vedere al surselor primare, cunoașterea limbilor română și germană a facilitat accesul la arhive incontournableabile pentru acest spațiu și timp istoric. Nu în ultimul rând, există opinia conform căreia ideologiile totalitare au avut efectul unei religii în special asupra intelectualilor.³⁵

din arhivele de la București, Paris, Nanterre, Cernăuți, Liviv, Bonn și Viena, lucrarea de față are drept surse primare documente din arhivele de la Freiburg im Breisgau, Berlin-Lichterfelde și Berlin Auswertiges Amt, Politische Archiv, Posen, Lodz și Varșovia.

³⁴ În ceea ce privește spațiul geopolitic român din anii '30-'40, o analiză a ideologiilor extremiste prin prisma conceptului de religie politică a fost realizată de Constantin Iordachi în *Fascismul european 1918-1945: ideologie, experimente totalitare și religii politice*, Institutul pentru Minoritățile Naționale, Cluj Napoca, 2014. De asemenea Armin Heinen interpretează Legiunea Arhanghelului Mihail drept o mișcare în principal religioasă și o consideră drept o religie politică. A se vedea Armin Heinen, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*, Oldenburg Verlag, München, 2007. A se vedea în special pp. 101-107. De asemenea a se vedea Armin Heinen, Oliver Jens Schmidt (Hrs.), *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die "Legion Erzengel Michael" in Rumänien 1918-1938*, Oldenburg Verlag, München, 2013.

³⁵A se vedea A. James Gregor, *Totalitarianism and Political Religion: An Intellectual History*, Stanford, CA, Stanford University Press, 2012.

Însă una dintre întrebările esențiale ale tezei de față privește în ce măsură ideologiile au fost îmbrățișate și de masele de oameni de la periferia societății europene, la frontierele dintre imperii, respectiv la frontierele sferelor de influență ale marilor puteri europene. Acest demers nu este singular. Diana Dumitru s-a preocupat deja de efectele nocive ale național-socialismului la frontiera dintre România și URSS, însă ea a analizat doar cazul Basarabiei și al Transnistriei, nu și cel al Bucovinei.³⁶ În mod evident nu se poate discuta despre germanii din Bucovina fără a se discuta despre interferențele dintre aceștia și celelalte comunități etnice și religioase: evrei, maghiari, români, ucrainieni, ruteni, polonezi, ruși, etc. După o lungă perioadă de toleranță și comuniune existentă în timpul Imperiului Austro-Ungar, a urmat alipirea Bucovinei la România conform tratatului de la Saint Germain (1919)³⁷ și odată cu aceasta și începutul unei politici de românizare a acestui teritoriu. Politica de românizare inițiată de la București a determinat inițial ca mulți germani să plece în Germania sau Austria în anii '20. Ulterior, odată cu dezvoltarea politicii de românizare în anii '30³⁸, similară politicii de naționalizare/polonizare din Polonia (1920-1939)³⁹, a urmat o radicalizare a unora dintre comunitățile germane și ucrainiene.⁴⁰ Astfel, în anii 1940-1944, aici se întâlnesc trei curente politice de origine nu doar naționalistă ci și fascistă. În primul rând național-socialismul, găsit în rândurile unor germani; în al doilea rând legionarismul, în cazul unor români; în al treilea rând banderismul, pe care-l găsim în rândul unora dintre ucrainieni. Deși cele trei curente sunt similare și au multe puncte de vedere comune, în această provincie ele au interese contradictorii. Astfel, conform național-socialismului toți germanii ar trebui să trăiască într-un mare stat german doar al germanilor, care să se întindă de la Marea Baltică la Marea Neagră, respectiv de la Rin la Bug. Conform legionarismului, și ulterior viziunilor lui Ion Antonescu, Bucovina este pământ românesc iar aici ar trebui să trăiască doar români⁴¹. Acest punct de vedere se ciocnește de existența tuturor celorlalte comunități: germani, polonezi, maghiari, dar mai ales evrei și ucrainieni. Ucrainenii, care din punct de vedere numeric

³⁶A se vedea Diana Dumitru, *op.cit.*

³⁷Jörn Leonhard, *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918-1923*. Verlag C.H. Beck, München 2018

³⁸Grilj Benjamin M., *Schwarze Milch. Zurückgehaltene Briefe aus den Todeslagern Transnistriens*, Studien Verlag, Innsbruck, Wien, Bozen, 2013, pp. 1-38.

³⁹Norman Davies, *God's playground. A history of Poland*, Volume II, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 291-322.

⁴⁰Frank Golcevski, *Deutsche und Ukrainer, 1914-1939*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2010

⁴¹Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally, Ion Antonescu and his Regime, Romania, 1940-1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006

în Bucovina dețin în anul 1940 același procent precum românii⁴², consideră la rândul lor că acest teritoriu le aparține, ceea ce va duce la ciocniri între armata română și formațiunile para-militare ucrainiene în 1941. În acest context tensionant, în iunie 1940 nordul Bucovinei este ocupat de armata sovietică.⁴³

Românii sunt prima comunitate care are primii refugiați pe drumuri în sudul Bucovinei, ulterior și în alte provincii din România. Până la 11 noiembrie 1940, aproximativ 90.000 de persoane care se declară fi etnici germani⁴⁴ pleacă în Germania atât din sudul cât și din nordul Bucovinei.⁴⁵ În urma lor mai rămân aproximativ 7.000 de etnici germani care nu vor să plece.

În decembrie 1940 încep deportările ucrainenilor, românilor și evreilor în diferite republici din URSS. După unele surse, ar fi fost deportați în Siberia 10.000 de evrei din Cernăuți, în special marii proprietari, rabinii, activiștii sioniști, liderii cluburilor, asociațiilor și partidelor politice, reprezentanți ai comunității.⁴⁶ Ultimul transport este constituit din 3.000 de evrei din Cernăuți care se refugiază din calea trupelor germane în iunie 1941.⁴⁷ De asemenea mai multe surse indică prezența evreilor din Bucovina în rândul trupelor sovietice, fiind înrolați în intervalul 23-30 iunie 1941, perioada în care a avut loc practic și retragerea trupelor sovietice din Cernăuți, trupele germane și române urmând a intra într-un oraș abandonat.⁴⁸ La 5 iulie 1941 intra prima unitate

⁴² Dirk Jachomoski, *Die Umsiedlung der Bessarabien -, Bukowina – und Dobrudshadeutschen*, Oldenbourg Verlag, Munchen, 1984

⁴³ A se vedea Cezar C. Ciorteanu, *Frontierele Bucovinei în perioada 1918-1947*, Editura Cetatea de Scaun, Targoviste, 2017, pp. 107-123.

⁴⁴ În realitate, după cum se cunoaște, mai multe persoane s-au declarat a fi etnici germani decât existau în realitate. A se vedea spre exemplu lucrarea realizată de Mariana Hausleitner, *Viel Mischmasch mitgenommen. Die Umsiedlung aus der Bukowina, 1940. Voraussetzungen, Vorlauf, Folgen*, De Gruyter, Oldenburg, 2018.

⁴⁵ Ulterior, autoritățile germane vor descoperi că aproximativ 10% din cei care s-au declarat a fi germani nu aparțineau deloc de comunitatea germană. *Aktenvermerk, Personalstelle, Litzmannstadt, den 07.01.1941, Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 2, L-3568, Filele 89-90.

⁴⁶ Guy Marin (Hg.), *Die Yad Vashem Enzyklopedie der Ghetos während des Holocaust*, Aus dem Englisch übersetzt von Helmuth Dierlamm, Norbert Juraschitz, Thomas Pfeiffer, Werner Roller und Sigrid Schmid, Wallstein Verlag, Göttingen, Yad Vashem, Jerusalem, 2014, Band I, p. 101

⁴⁷ 3.000 de evrei au fost deportați în Republica Autonomă Komi, la poalele Munților Ural, în iunie 1941. HONIGSMAN Jakob, *Juden in der Westukraine. Jüdisches Leben und Leiden in Ostgalizin, Wolhynien, der Bukowina und Transkarpatien 1933-1945*, aus den Russischen von Juri Schatton, Hartung-Gorre Verlag, Konstanz, 2001, p. 127 Aceași cifră o indică și Andrei Corbea-Hoișie în articolul "Es war Erde in ihnen, und sie gruben" publicat în volumul de scrisori trimise din Transnistria coordonat de Benjamin M. Grilj, *Schwarze Milch, op.cit.* El menționează faptul ca la 12/13 iunie 1941 au fost deportate în Republica Autonomă Komi 3.800 de persoane din Cernăuți, dintre care două treimi evrei.

⁴⁸ Guy Marin, *op. cit.* p. 101. Interesant este faptul ca rapoartele de pe front realizate de *Wehrmacht* menționează lupte grele pentru reocuparea nordului Bucovinei, inclusiv bombardamente ale artileriei sovietice, care ar fi distrus orașul Cernăuți. Evident, aceste rapoarte necesită o analiză critică, orașul putând fi bombardat inclusiv de artileria germană.

militară română înapoi în Cernăuți, și odată cu ea încep și masacrele împotriva evreilor⁴⁹ și ucrainenilor. Există însă și mărturii conform cărora ucrainenii au luat parte la rândul lor la masacrarea populației evreiești: ‘‘For days now we have been trudging through roads of deep mud, a long convoy, surrounded by Romanian soldiers and Ukrainian irregulars who slash us with whips and shoot.’’⁵⁰ Acestea vor culmina cu deportările în masă ale evreilor în Transnistria și implicit înființarea ghetoului din Cernăuți în octombrie 1941. Astfel, în decursul unui singur an, noiembrie 1940- noiembrie 1941, Bucovina este efectiv golită de aproape toată populația sa de etnie germană, respectiv de aproape toată populația sa de etnie evreiască. În total sunt 200.000 de persoane, la care se adaugă deportările în URSS și masacrele împotriva românilor⁵¹ și ucraineniloară comise de sovietici pe de o parte, și ciocnirile violente dintre români și ucrainenii, pe de altă parte.

În tot acest context fiecare comunitate se prezintă după 1945 drept victimă a repercursiunilor, a masacrelor, pogromurilor și vicisitudinilor războiului, dar și al contextului post-belic. Etnicii germani, în memorialistica scrisă după 1945, se prezintă drept victime, odată în 1940, când pleacă în Germania în cadrul acțiunii *Heim ins Reich*⁵², și din nou în 1944, când se refugiază din calea

⁴⁹ Isak Weissglas, ‘‘Ghetto und Deportation’’, în Ernest Wichner, Herbert Wiesner (Hg.), *In der Sprache der Mörder. Eine Literatur aus Czernowitz, Bukowina*, Literaturhaus Berlin, 2 Auflage, 1995.

⁵⁰ Aharon Appelfeld, ‘‘Buried Homeland’’, transl. Jeffrey M. Green, *The New Yorker*, 23 November 1998, p. 60 *apud* Denis Delentant, *Hitler’s Forgotten Ally*, *op.cit.*, p.158. Totuși acest lucru nu se poate generaliza. Există memorii conform cărora unii ucrainenii au ajutat trupele germane și române pentru organizarea ghetoizării și expulzării evreilor din Bucovina dar și memorii conform cărora atât populația locală de etnie română cât și ucraineană au ascuns în propriile case evrei.

⁵¹ A se vedea masacrul de la Fântâna Albă, 1 aprilie 1941. Laurențiu Dragomir, ‘‘Românii de lângă noi - 1941 - Un aprilie însângerat. Masacrul de la Fântâna Albă,’’ *Curierul Românesc*, nr. 4 (207), aprilie 2004 ; de asemenea Vasile Ilica, *Martiri și mărturii din nordul Bucovinei (Fântâna-Albă - Suceveni - Lunca - Crasna - Ijești...)*, Oradea, 2003 ; Alexandrina Cernov, *Introducere la Fântâna Albă Golgota Neamului*, Editura Nicodim Caligraful, Manastirea Putna, 2018, pp. 7-12.

⁵² După 1945, în Republica Federală Germană, etnicii germani din Bucovina nu au mai folosit termenul de *Umsiedlern* (coloniști), ci cel de *Vertrieben* (expulzați) pentru a se defini drept comunitate cu propria ei identitate. A se vedea Fischer Gaele, ‘‘Schweigen, Stoerung und Stimmigkeit: Erinnerungen an die Umsiedlung *Heim ins Reich* unter den Buchenlanddeutschen’’, în Hans-Werner Retterath (Hg.), *Germanisierung im besetzten Ostoberschlesien waehrend des Zweiten Weltkriegs*, IVDE Freiburg, Waxman, Munster, New York, 2018. Fischer Gaele, care a scris o lucrare de doctorat despre relațiile dintre germani și evrei în Bucovina, a analizat și memoriile scrise, precum și mărturiile înregistrate ale etnicilor germani din Bucovina privind experiența acestora atât în anul 1940, (*Heim ins Reich*), cât și în 1944-1945(refugiarea în interiorul teritoriului Germaniei din calea trupelor sovietice). În ambele situații, etnicii germani se consideră a fi refugiați, expulzați, deci implicit victime ale războiului. De asemenea Fischer Gaele a coordonat simpozionul despre Bucovina și etniile sale în perioada postbelică, desfășurat la Augsburg în perioada 14-

trupelor sovietice. Românii se prezintă la rândul lor drept victime în 1940, când sunt ocupați de sovietici și din nou în 1944.

Ucrainenii sunt victime colaterale la fiecare proces istoric : în primul rând sunt supuși românizării din 1919 până în 1940, iar după anexarea nordului Bucovinei de către sovietici sunt parțial deportați în URSS, pentru ca ulterior, după 22 iunie 1941 să fie atacați de trupele române sau înrolați ca trupe auxiliare ale *Wehrmacht-ului* sau arestați și trimisi în lagăre de SS.⁵³ După aprilie-mai 1944 sunt supuși represiunii trupelor sovietice care se întorc în Bucovina și Galiția. Totuși, cele trei comunități enumerate sunt victime și călăi în același timp, fiecare răzbunându-se în felul său când are prilejul de a o face. Evreilor nu li se poate contesta statutul de victimă principală a tuturor proceselor istorice din Bucovina din anii 1940-1945, fiind oprimați în mod succesiv de toți cei care au deținut puterea politică și militară în această zonă.

Pe parcursul tezei sunt prezentate două perspective asupra desfășurării celui de al Doilea Război Mondial, implicit a desfășurării Holocaustului. Istoricii au ridicat întrebarea în ce măsură cel de al Doilea Război Mondial a fost pregătit cu atenție și în detaliu de germani conform perspectivei lor ideologice sau în ce măsură conflictul militar și genocidul (uciderea a 6 milioane de evrei), a fost un rezultat al succesiunii mai multor evenimente scăpate de sub control. Totuși, pentru unii istorici precum Yehuda Bauer, Ian Kershaw, Michael Marrus acceptarea uneia dintre perspective nu o exclude pe cealaltă.⁵⁴ Istoricul Jean Ancel, cunoscut pentru tezele sale "intenționaliste"⁵⁵ a abordat aceasta temă într-un mod foarte pertinent în cartea sa *The History of the Holocaust in Romania*. Ancel abordează exterminarea evreilor din Bucovina și Basarabia în două mari etape. Prima etapă începe la 22 iunie 1941 și se încheie odată cu apariția ghetourilor din Bucovina și Basarabia. Ancel consideră că în această etapă au loc violențe fără precedent, armata română măcelărind efectiv populația cu origini evreiești. Din punctul de vedere al istoricului, deși de la București populația română, respectiv armata a fost stimulată și instigată împotriva populației

15 septembrie 2016. Volumul care cuprinde comunicările încă nu a fost publicat. <https://bukowina.phil.uni-augsburg.de/bucovina-and-bucovinians-after-second-world-war/>

⁵³ Doi dintre frații lui Stephan Bandera sunt omorâți în lagărul de la Auschwitz. A se vedea Grzegorz Rossolinski-Liebe, *op.cit.*, pp. 167-200.

⁵⁴ Richard Bessel, "Functionalists vs. Intentionalists: The Debate Twenty Years on or Whatever Happened to Functionalism and Intentionalism?" in *German Studies Review* 26, no. 1, 2003, p. 16.

⁵⁵ În același timp, există foarte multe evidențe în sprijinul teoriei "structural-funcționaliste". A se vedea de asemenea Armin Heinen, *România, Holocaustul și Logica Violenței*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza, 2011.

evreiești, aceste violențe scapă de sub control, ele nefiind astfel planificate.⁵⁶ Jean Ancel a avut la dispoziție mărturiile supraviețuitorilor Holocaustului arhivate la Yad Vashem Archives de la Ierusalim. Aceste mărturii sunt confirmate de rapoartele armatei germane, respectiv *Siecherheitsdiendst* (SD) al SS păstrate la *Bundesarchiv* Berlin Lichterfelde.⁵⁷ Cea de a doua etapă a exterminării evreilor este etapa în care această anihilare se desfășoară în mod organizat așa cum a fost planificată împreună cu autoritățile militare germane. A se vedea spre exemplu deportarea și uciderea evreilor din sudul Bucovinei care nu puteau fi acuzați de colaborare cu sovieticii sau simpatii comuniste. Deoarece concret, evreii din această zonă, aproape lipsită de industrie, nu aveau cum să-și găsească locul în paradigma construită de comunism. Cu toate acestea, în imaginarul colectiv din această perioadă evreii sunt identificați drept comuniști, chiar dacă nu erau, iar simpatizarea comunismului este considerată drept faptă gravă, echivalentul unei infrațiuni.⁵⁸ A se vedea deportarea evreilor din sudul Bucovinei, spre exemplu din Vatra Dornei în Transnistria.⁵⁹ Aceștia erau în special activi în domeniul hotelier și în domeniul serviciilor

⁵⁶ Jean Ancel, *The History of the Holocaust in Romania*, University of Nebraska Press, Lincoln and Yad Vashem, Jerusalem, 2011, pp. 232-288.

⁵⁷ "Cu jandarmeria română colaborare fără dificultate. Românii au preluat administrația civilă în Cernăuți. Acțiuni împotriva evreilor neplanificate până la sosirea *Einsatz Komando*-urilor. Soldații români jefuiesc toate casele. Abuzuri și violențe în special împotriva ucrainenilor. Orașul este relativ distrus. Ghetoul evreilor a fost distrus de artileria sovietică. *Einsatz Komado* a oprit tulburarea ucrainenilor și a luat legătura cu organizația națională ucraineană OUN." ("Mit rumänische Gendarmerie rebungslose Zusammenarbeit. Rumänen haben Zivilverwaltung in Czernowitz übernommen. Vorgehen gegen Juden bis Eintreffen des EK planlos. Rumänische Soldaten plünderten in sämtlichen Häusern. Misshandlungen richteten sich vor allem gegen Ukrainer. Stadt ziemlich zerstört. Ghetto mit den meisenten Juden durch rote Artillerei restlos vernichtet. EK stoppte Drangsalierung der Ukrainer, nahm Verbindung nationalukrainischer Organisation OUN auf.") Berlin, den 10 Juli, 1941." Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 58/214 p. 119. Noi jurnale ale membrilor din diferite Einsatzkomando scot și mai bine în evidență rolul acestor comandouri în ceea ce privește omogenizarea etnică a populației, implicit anihilarea comunităților evreiești și restabilirea ordinii după principiile național-socialiste. A se vedea *Polen 39. Wie die deutschen Soldaten zu Mördern wurden*, în regia lui Alexander Hogh, Germania, 2019 <https://www.arte.tv/de/videos/089067-000-A/polen-39-wie-deutsche-soldaten-zu-moerdern-wurden/>

⁵⁸ A se vedea Paul Hanebrink, *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*, Belknap Press, Harvard Universit Press, 2019 și recenzia făcută acestei cărți de Christopher, R. Browing,

"Fake threat of Jewish communism", in *The New York Review of Books*, 21 February 2019: https://www.nybooks.com/articles/2019/02/21/fake-threat-of-jewish-communism/?fbclid=IwAR1Vrp-A5U4jW9mDejM4IEc7odHZhhBaKUSCPkmwhqOx5X-vL98SIIY5r_4

⁵⁹ Până în 1940, la Vatra Dornei exista o comunitate de 1.700 de evrei, care constituiau un sfert din populația orașului. Acestora li s-a mai adăugat un grup de evrei refugiați din nordul Bucovinei după 28 iunie 1940. Astfel, la momentul în care s-a constituit ghetoul în august 1941, populația evreiască din oraș număra 2.029 de persoane. Acestea au fost urcate într-un singur tren la data de 9 octombrie 1941 și trimise la Atachi, în Basarabia, iar de acolo peste Nistru, în Transnistria. Au rămas în oraș doar persoanele care erau indispensabile armatei germane, respectiv specialiștii în industria lemnului, tipografie, filatelie. Guy Marin (Hg.), *Die Yad Vashem Enzyklopedie der Ghettos während des Holocaust, op.cit.*, pp. 900-901.

domeniului forestier⁶⁰ precum și al profesiilor liberale ; au fost deportați împreună cu evreii din Câmpulung, în total 6.118 persoane.⁶¹ La solicitarea autorităților locale și ale germanilor, 21 de evrei au fost trimiși înapoi din Transnistria la Vatra Dornei deoarece ei erau efectiv indispensabili.⁶² spre exemplu, frații Klipper (Fritz și Nathan) aveau o tipografie de timbre care s-a dovedit a fi indispensabilă armatei germane și doar cei doi practicau această meserie în zonă.⁶³ Astfel, abordarea lui Jean Ancel nu exclude niciuna dintre cele două paradigme asupra exterminării evreilor, planificare respectiv spontaneitate.

În ceea ce privește prima parte a întrebării, respectiv chestiunea spațiului german, a spațiului vital necesar poporului german (*die deutsche Raumfrage*) este bine știut că Hitler a făcut cunoscut generalilor și subordonaților săi încă din 1937 dorința sa de a rezolva această problemă cel târziu în 1943-1945.⁶⁴ Modul prin care această problema urma a fi rezolvată era destul de evident : războiul. Această decizie de a rezolva odată pentru totdeauna problema spațiului necesar poporului german, comunicată generalilor săi, reprezintă expresia pură a convingerilor sale ideologice și nu doar a unei conjuncturi sau a unui factor de oportunitate pentru germani și Germania. Acest lucru este cunoscut încă din 1920, odată cu prezentarea programului în 25 de puncte al Partidului Muncitorilor Germani de însuși Adolf Hitler. Astfel, primul punct al programului menționa tocmai reunificarea tuturor germanilor într-un singur stat german.⁶⁵ Totuși, spațiul vital german, în toată complexitatea sa geo-politică depășește proiectul unui stat al tuturor

⁶⁰A se vedea Ze'ev (Walter) Ellenbogen, *Nathan Klipper and the underground Aid to the Transnistria Deportees*, Jerusalem, 1999.

⁶¹Jean Ancel, *op. cit.* p. 290

⁶²Emilian Dranca, "The Holocaust of the Vatra Dornei Jews, March-October 1941: from dispossession of goods to ghettoization and deportation", in *Holocaust studii și cercetari*, Revista Institutului National pentru Studiarea Holocaustului din Romania "Elie Wiesel", Vol. XII, Nr. 1(13)/2020, pp. 95-118.

⁶³Jean Ancel, *op. cit.* p. 294.

⁶⁴„Am 5 November 1937 hatte Hitler zu einer Führerbesprechung geladen, deren Verlauf in dem Wehrmachtadjutanten Friedrich Hossbach erstellen Gedächtnisprotokoll überliefert ist. Vor einem kleinen Kreis skizzierte Hitler seine militärisch-strategischen Planungen für die folgenden Jahre. Zuhörer waren Außenminister Neurath und Reichskriegsminister Werner von Blomberg sowie die Oberbefehlshaber von Heer, Marine und Luftwaffe, Werner Freiherr von Fritsch, Erich Raeder und Herman Göring. Ihnen eröffnete Hitler im inmissverständlicher Weise, es sei >>sein unbänderlicher Entschluss, spätestens 1943/1945 die deutsche Raumfrage zu lösen<<, und dafür könne es >>nur den Weg der Gewalt geben.<<“Eckart Conze, Norbert Frei, Peter Hayes, Mosche Zimmermann, *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im dritten Reich und in der Bundesrepublik*, Karl Blessing Verlag, München, 2000, p. 125.

⁶⁵„I. Wir fordern den Zusammenschluss aller Deutschen auf Grund des Selbstbestimmungsrechtes der Völker zu einem Groß-Deutschland.“ Citat în Sven Felix Kellerhoff, *NSDAP Eine Partei und ihre Mitglieder*, Klatt-Cotta, Stuttgart, 2017, p. 45

germanilor, deoarece *Lebensraum* se referă și la asigurarea hranei pentru germani prin cucerirea teritoriilor din est. În plus este cunoscut faptul că în cartea sa, *Mein Kampf*, Hitler găsește drept model de dezvoltare pentru germani și Germania pe americani și SUA, implicit spațiul ocupat de SUA și modul în care au fost tratate triburile de indieni de populația anglo-saxonă în secolele XVIII-XIX.⁶⁶

De asemenea, am urmărit modul în care ideologia național-socialistă a evoluat la nivelul anumitor persoane, înainte ca această ideologie să devină un program politic pentru un anumit partid/stat. Astfel, am analizat cum Heinrich Himmler, spre exemplu, a fost inițial activ în grupurile politice "populare" (*Völkisch*) iar ulterior a aderat la gruparea naționalistă NSDAP.⁶⁷ Ceea ce este semnificativ în cazul de față pentru Himmler în afară de faptul că a fost un foarte bun organizator al SS, așa cum arată Peter Longerich în biografia pe care a realizat-o,⁶⁸ este faptul că a dat dovadă de exces de zel. Himmler a reușit să se înconjoare de oameni care, la rândul lor, au procedat asemenea lui. Spre exemplu, înființarea lagărului de exterminare de la Chelmno (Kulmhof) i-a fost sugerată indirect de Rolf Heinz Höppner, prin alte persoane.⁶⁹ De asemenea, aducerea evreilor din Posen și Łódź la Chelmno nu a fost ideea lui Himmler. Acest proiect a fost conceput de oamenii cu care Himmler a lucrat/colaborat, respectiv Paul Blobel, comandantul unui celebru *Einsatzgruppe* care s-a ocupat de exterminarea evreilor la Chelmno.⁷⁰ Asemenea sunt și Hans Bothmann, Herbert Lange⁷¹ și Arthur Greiser.⁷² Nu în ultimul rând, am abordat cazul

⁶⁶ Timothy Snyder face o analiză aproape hermerneutică a cărții *Mein Kampf* în lucrarea sa *Black Earth. The Holocaust as History and warning*, Vintage, Penguin Random House UK, London, 2016, pp. 1-35

⁶⁷ "engagirte sich anschlüssend für die völkische, später als Redner für die nationalsozialistische >>Bevegung<<." Katrin Himmler, Michael Wildt, *Einleitung* an der Katrin Himmler, Michael Wildt, *Himmler privat. Briefe eines Massenmörders*, Piper, München, Zürich, 2014, p. 11.

⁶⁸ Peter Longerich, *Heinrich Himmler. Biographie*, München, 2008

⁶⁹ La 16 iulie 1941 Rolf-Heinz Höppner, Führer des SD-Leitabschnitts Posen, îi trimite lui Adolf Eichmann un document oficial (Aktenvermerk an Adolf Eichmann) prin care solicită soluționarea rapidă a problemei evreilor din Warthegau („durch irgendein schnellwirkendes Mittel zu erledigen") Loewy, Hanno; Schoenberger, Gerhard: *Unser einziger Weg ist Arbeit*. Wien 1990,

⁷⁰ Yitzhak Arad (Hrsg.), *The Einsatzgruppen reports : Selections from the dispatches of the Nazi Death Squads' campaign against the Jews, July 1941 – January 1943*, Holocaust Library, New York, 1989

⁷¹ Herbert Lange a avut ideea de a introduce gazele emise de motoarele camioanelor de transport direct în compartimentul rezervat evreilor. Astfel, pe distanța de 4 km. de la Chelmno la pădurea din apropiere, persoanele transportate erau direct ucise de aceste gaze. De asemenea, Peter Klein, *Massentötungen durch Giftgas im Vernichtungslager Chelmno* în Günter Morsch, Bertrand Perz, *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas*, Berlin, 2011

⁷² Arthur Greiser a fost practic cel care a condus provincia Warthegau încorporată în cel de al III-lea Reich. A dorit să o transforme într-o provincie model punând în aplicare politica rasistă și antisemită a NSDAP, facilitând deportarea și exterminarea evreilor și a populației poloneze și implicit colonizarea în locul acestora a etnicilor

cunoscut al lui Best Werner și prezentat pe larg de profesorul de la Albert Ludwig Universität, Ulrich Herbert, în cartea sa *Best*.⁷³ Nu este de omis nici situația câtorva intelectuali care au ajuns la vârful NSDAP și implicit al regimului național-socialist. Este cazul lui Goebels, unul dintre puținii național-socialiști din cercul apropiat lui Hitler care și-a definitivat studiile cu un doctorat în filosofie sau cazurile Alfred Rosenberg⁷⁴ și Albert Speer⁷⁵. Parcurusul acestor persoane este relevant în măsura în care se poate observa determinarea, convingerea și fanatismul prin care asemenea oameni politici au îndoctrinat și manipulat masele într-un mod fără precedent în istorie. Dacă pentru Himmler, Goebels, Hitler și Rosenberg nu a mai existat niciun viitor după 1945, pentru alte persoane implicate direct în acțiunea *Heim ins Reich* a existat un parcurs destul de interesant și controversat. Erhard Kröger, liderul etnicilor germani din țările baltice, un apropiat al lui Himmler de altfel, primește în urma unui proces desfășurat în 1969 o pedeapsă de trei ani și patru luni pentru participarea la uciderea evreilor din Ucraina. Theodor Schieder, cel care i-a prezentat și sugerat lui Himmler metodele de germanizare a teritoriilor cucerite de Germania în 1939-1943, a realizat o carieră academică în Republica Federală Germană și a ajuns să fie

germani din estul Europei, ceea ce-l face vinovat de crime împotriva umanității și genocid. Catherine Epstein, *Model Nazi. Arthur Greiser and the Occupation of Western Poland*, Oxford, Oxford Press, 2010, p. 269. În cazul său, a existat un proces după al Doilea Război Mondial, desfășurat în Polonia la Posen, și a fost condamnat la moarte prin spânzurare. Ceea ce este interesant este faptul că Papa Pius al XII-lea a solicitat neexecutarea sentinței. Mark A. Drumbl, “Germans are the Lords and Poles are the Servants”: The Trial of Arthur Greiser in Poland, 1946,” în Heller Simpson (coordinator), *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, Oxford, Oxford University Press 2013

⁷³ Ulrich Herbert, *BEST, Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*, C.H.Beck, München, 2016

⁷⁴ Alfred Rosenberg a scris, probabil, cel mai mult chiar în comparație cu Goebels. Încă din anii '20 Rosenberg se face remarcat prin lucrările sale antisemite. A se vedea Alfred Rosenberg *Unmoral im Talmud*. Deutscher Volksverlag, München 1920; Alfred Rosenberg *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*. Deutscher Volksverlag, München 1920 ; Alfred Rosenberg *Der staatsfeindliche Zionismus auf Grund jüdischer Quellen erläutert*. Deutschvölkische Verlagsanstalt, Hamburg 1922. Evident, el a abordat și problema controversatului ‘Protocol al înțelepților Sionului’, a se vedea Alfred Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*. Deutscher Volksverlag, München 1922; de asemenea Alfred Rosenberg, *Freimaurerische Weltpolitik im Lichte der kritischen Forschung*. Franz-Eher-Verlag, München 1929. Probabil cea mai cunoscută publicație a sa este *Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. Hoheneichen-Verlag, München 1930. Însă el și-a publicat și toate conferințele, discursurile și alocuțiunile pe care le-a susținut. În toate textele sale domină antisemitismul și un nationalism primitiv, tribal, care nu face diferența între popoare, culturi și națiuni. Gândirea sa este asemănătoare cu cea a lui Carl Schmitt, însă dacă Schmitt împarte lumea între prieteni și dușmani, Rosenberg o împarte între sclavi și stăpâni.

⁷⁵ Albert Speer este un caz destul de singular la vârful partidului și implicit în conducerea Germaniei. În primul rând este un om cu studii superioare, care a făcut cariera atât în profesia sa (arhitectura) cât și în politică însă fără a se prezenta drept un politician. Una dintre cele mai recente și cuprinzătoare biografii este Magnus Brechtken, *Albert Speer. Eine deutsche Karriere*, Siedler, München, 2017.

considerat și apreciat drept un autentic istoric.⁷⁶ În ceea ce privește înființarea VoMi (*Volksdeutsche Mittelstelle*) și desfășurarea activității sale, o atenție sporită merită Lorenz Werner, care a condus practic VoMi și implicit a organizat direct colonizarea etnicilor germani în Warthegau și *Generalgouvernement*. Despre această acțiune el a publicat o carte intitulată *Der Treck der Volksdeutschen aus Wolhynien, Galizien und dem Narew-Gebiet* (în traducere *Exodul etnicilor germani din Wolhynien, Galiția și Ținutul Narew*)⁷⁷, care există în fondul bibliotecilor din Germania și Polonia. Lorenz Werner este exemplul ideal pentru un fost militar din Primul Război Mondial care a avut o carieră impresionantă prin NSDAP și SS, implicit datorită politicii Germaniei în teritoriile ocupate. După cel de al Doilea Război Mondial, Lorenz a fost internat în Anglia până în 1948 când a fost judecat la Nürnberg în cadrul procesului numit *Rasse und Siedlungshauptamt Prozess* și condamnat la 20 de ani de închisoare, însă în 1955 a fost eliberat.⁷⁸ Documentele, inclusiv sentințele Tribunalului Militar de la Nürnberg și ale procesului din 1948 sunt disponibile în limba engleză și pot fi citite și on-line.⁷⁹

Cazul cărții lui Lorenz Werner nu este singular. Astfel, ea deschide un alt capitol și anume cel al propagandei germane referitoare la *Heim ins Reich/Heimkehr*. Am arătat în lucrare că acest slogan nu a fost deloc inventat de național-socialiști, ci de alte grupări naționaliste care au avut propria lor editură numită *Heim ins Reich*. Tot aceștia au editat la Berlin o revistă *Heim ins Reich* și au militat, independent de NSDAP, pentru unificarea Germaniei cu Austria. Astfel, ceea ce la o primă privire pare a fi eminamente un produs al ideologiei național-socialiste este departe de a fi astfel. De asemenea, după 1933 acest slogan, *Heim ins Reich* este preluat de oficialii Germaniei în

⁷⁶Götz Aly, "Theodor Schieder, Werner Conze oder Die Vorstufen der physischen Vernichtung", în Winfried Schulze, Otto Gerhard Oexle (Hrsg.), *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus* (Fischer, Band 14606), Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999 și de asemenea Ingo Haar, *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der 'Volkstumskampf' im Osten* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Band 143) 2, durchgesehene und verbesserte Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002

⁷⁷ Lorenz Werner, *Der Treck der Volksdeutschen aus Wolhynien, Galizien und dem Narew-Gebiet*, Volk und Reich Verlag, 1941. Titlul este destul de sugestiv: Exodul etnicilor germani din... fiind indirect, o paralelă cu exodul evreilor din Egipt. În mod paradoxal în ideologia nazistă, în special în cărțile lui Alfred Rosenberg, există mai multe asemenea paralele între istoria poporului evreu și ceea ce încercau să aplice național-socialiștii istoriei poporului german, spre exemplu "țara promisă", "poporul ales", etc.

⁷⁸ A se vedea Erich Stockhorst, *5000 Köpfe. Wer war was im 3. Reich* Arndt, Kiel 2000. De asemenea Valdis O. Lumans, "Werner Lorenz – Chef der »Volksdeutschen Mittelstelle«" în Ronald Smelser, Enrico Syring (Hrsg.), *Die SS: Elite unter dem Totenkopf*, Schöningh, Paderborn 2000 ; Valdis O. Lumans, *Himmler's auxiliaries – the Volksdeutsche Mittelstelle and the German national minorities of Europe, 1933–1945*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1993. Cărțile lui Valdis O. Lumans au fost de asemenea cât se poate de utile pentru înțelegerea și analiza instituției SS precum și a lui Heinrich Himmler.

⁷⁹ A se vedea http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_war-criminals_Vol-IV.pdf, citit la 10.08.2018

discursurile lor și devine parte din retorica publică a NSDAP. Începând cu 1939 sunt publicate mai multe cărți (sub forma unor broșuri, în unele cazuri ele nedepășind 10 pagini), păstrate în fondul Bibliotecii Naționale a Austriei (*Oesterreichische National Bibliothek*). Această colecție de publicații național-socialiste prezintă, conform discursului oficial al Germaniei, necesitatea războiului împotriva Poloniei și ulterior împotriva URSS tocmai pentru salvarea etnicilor germani de acolo și obținerea unui spațiu vital.⁸⁰ În acest context a fost realizat în 1941 și filmul *Heimkehr*. Titlul nu este tocmai un unicat, deoarece în 1928 a fost realizat tot un *Heimkehr*, însă spre deosebire de cel din 1941, filmul realizat în 1928 abordează reîntoarcerea soldaților germani căzuți prizonieri pe frontul de est în Primul Război Mondial.⁸¹ Filmul prezintă o comunitate germană din Polonia care este persecutată de autoritățile poloneze, școala lor este desființată/distrusă iar acest episod este regizat asemenea unui ritual prin care polonezii îndepărtează tot ceea ce este german de pe teritoriul statului polonez. Spre finalul filmului, mai mulți etnici germani sunt arestați și expuși oprobriului public (ei urmând a fi executați de polonezi, scenă desfășurată în interiorul unei unități militare în Polonia). În mod miraculos, în noaptea dinaintea executării sentinței, Germania atacă Polonia și astfel îi salvează pe etnicii germani de la moarte. Însă, apariția armatei germane în film nu este prezentată oricum, ci cu tot armamentul din dotare posibil, un adevărat desant. Astfel, spectatorul poate vedea avioanele de vânătoare și bombardierele germane care asediază citadela poloneză, urmate de diviziile de tancuri și infanterie. Astfel are loc un adevărat atac militar în film. Regia aparține lui Gustav Ucicky.⁸² Filmul este realizat în 1941, însă se subînțelege că acțiunea, se petrece în septembrie 1939.

Deși filmul este în terorie despre necesitatea intervenției Germaniei în Europa de est și implicit acțiunea *Heim ins Reich*, el se adresează în special germanilor din Germania. Germanii

⁸⁰ Teoria spațiului vital „Lebensraum” nu a fost deloc inventată de național-socialiști, fiind însă preluată și nuanțată. De altfel Hitler menționează încă din 1924/1925, în cartea sa *Mein Kampf*, necesitatea acestui spațiu vital în est (*Lebensraum im Osten*) iar ulterior face o comparație între Germania și Marea Britanie: „Ceea ce a fost Anglia pentru India, va fi pentru noi spațiul din est.” („Was für England Indien war, wird für uns der Ostraum sein”). Adolf Hitler, *Monologe im Führerhauptquartier 1941-1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*, herausgegeben von W. Jochmann, Hamburg, 1980, p. 55

⁸¹ Philipp Stiasny, „Jenseits des Stahlgewitters. Kriegsgefangenschaft in Literatur und Film der Weimarer Republik,” pp. 38-53 in Elke Scherstjanoi (Hrsg.), *Ruslandheimkehr. Die sowjetische Kriegsgefangenschaft im Gedächtnis der Deutschen*, Oldenburg Verlag, München, 2012, p. 50

⁸² Scenariul filmului, regia, modul în care a fost produs, etc. sunt păstrate în arhivele *Archivum Panstowe w Lodzi, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź*, însă sunt greu accesibile publicului deoarece hârtia documentelor se află într-un stadiu înaintat de degradare. Însă filmul este accesibil și on-line, a se vedea <https://www.youtube.com/watch?v=7EwtirVHm2A>; deși calitatea imaginii nu este foarte bună, se poate vedea și auzi bine ceea ce se petrece în film.

din Germania, numiții *Reichsdeutschen* aveau probleme mari în a-i înțelege și a-i accepta pe milioanele de germani care erau preconizați a sosi în Germania, (re)numiții *Volksdeutschen*. Aceasta a fost de astfel una dintre principalele probleme cu care s-au confruntat acești etnici germani din Europa. Ei nu erau percepuți de germanii din Germania a fi tocmai germani, în toata complexitatea cuvântului. Astfel, filmul are în acest context rolul de a facilita omogenizarea societății germane. Unul dintre vectorii acestui proces este inducerea ideii sacrificiului comun, implicit al autosacrificării pentru idealul național.

Astfel, în film, drept punct culminant este momentul dinaintea execuției preconizate a se desfășura dimineața. În noaptea dinaintea execuției, eroina filmului are un adevărat monolog în care vorbește despre visul său de a trăi într-o țară germană alături de ceilalți germani, de a putea pleca în Germania. Ea vorbește despre *Heimkehr ins Reich* (deși ea fiind născută în Polonia nu poate vorbi despre întoarcerea într-un loc unde ea nu a fost niciodată, astfel, prin acest discurs, are loc practic personificarea întoarcerii unui popor în timp la locurile originii sale). Ea visează de asemenea, în monologul său, la o țară unde nu se mai vorbește poloneză și idiș (deși în film apare un comerciant evreu care își exprimă aprecierea pentru genialitatea lui Adolf Hitler) și că în această țară germană, după moarte să fie îngropată în pământ german. Goebels a apreciat această scenă în jurul său la 20 august 1944 drept una dintre cele mai bune din istoria cinematografului.⁸³ Desigur asta nu presupune neapărat că filmul este de o valoare artistică/culturală extraordinară ci doar este realizat conform tiparelor ideologiei politice ale statului german din 1933-1945. În același timp, naționaliștii polonezi visau la rândul lor la o țară unde se vorbește doar poloneză și unde sunt doar polonezi (în anii '30 în Polonia existând comunități semnificative de germani, evrei, lituanieni, ucrainieni, vorbinduse astfel și germană, idiș, lituaniană respectiv ucraineană). Ironia sorții constă în faptul că visul naționaliștilor polonezi a fost desăvârșit de germani și sovietici în cel de al Doilea Război Mondial,⁸⁴ însă după război, cei care au mai supraviețuit din rândurile partidelor

⁸³ Filmul *Heimkehr* este prezentat și în cadrul expoziției *Die Vertrieben von 1939...* realizată de Jacek Kubiak, Agnieszka Luczak, Malgorzata Schmidt, Janusz Zemer, în Museum of the Former German Kulmhof Death Camp in Chelmno on Near, Adress Chelmno 59 A, 62-660 Dabie. În contextual acestei expoziției filmul este inclus în cadrul propagandei desfășurată de Germania în Estul Europei și în special în Polonia ocupată.

⁸⁴ „an irony fulfilment on the nationalist dream, now clear of its minorities or at least with a very negligible number. Flames consumed the old synagogues; the foot of some passerby in the city suburbs trips over the remains of a gravestone with Hebrew letters-all that is left of the old cemeteries.” Czeslaw Milosz, *Native realm. A search for self-definition*, Translation by Catherine S. Leach, Penguin Books, London, 2014, p. 106

naționaliste au fost anihilați de comuniști. Desigur au existat și excepții, unii dintre ei fiind chiar aliați cu comuniștii.

Filmul *Heimkehr* a avut premiera la 23 octombrie 1941 la Palatul Ufa din Berlin (*Ufa Palast am Zoo*), și a fost distins cu premiul "Filmul Națiunii" fiind unul dintre cele mai vizionate filme în cinematografele din Germania în perioada 1941-1945. În filmul *Heimkehr* este regizată de altfel o scenă chiar într-un cinematograful, dar de o violență ieșită din comun. Astfel, o familie germană decide să meargă la cinematograful, unde după proiecția unui film este intonat imnul Poloniei cu vizionarea unei parade militare a armatei poloneze. Germanii nu pot cânta acest imn, fapt pentru care sunt loviți de ceilalți și obligați să cânte, însă ei refuză deși sunt mai departe loviți de polonezi. La sosirea poliției ei sunt scoși afară din cinematograful fără a primi niciun ajutor medical. După cel de al Doilea Război Mondial, regizorul și actrița din rolul principal, Paula Wessely, au primit interdicția de a mai lucra în domeniul cinematograful. ⁸⁵ Astfel, cinematografia se dovedeste a fi un reper important pentru cercetare și documentare suplimentară. ⁸⁶ Nu sunt de omis filmele realizate de Leni Riefenstahl, în care cel de al Treilea Reich este prezentat așa cum se dorea a fi vizualizat din punct de vedere ideologic. În ceea ce privește afinitatea spirituală a regimului, respectiv interferențele dintre politică și religie, este de amintit expresia lui Hitler redată de Leni Riefenstahl ⁸⁷, în *Triumful vointei* (1936) : "Wir glauben an Gott, [...] aber es ist unser Gott, der Gott der Germanen". ⁸⁸

În plus, în afară de aceste filme, ⁸⁹ din punct de vedere al propagandei realizate despre *Heim ins Reich*, istoricii dispun în prezent de sute de fotografii realizate de membrii SS în perioada 1939-

⁸⁵Hans Schmied, *Der schwierige Heimkehr*, 12.03.2012, <https://web.archive.org/web/20120318011121/http://www.heise.de/tp/artikel/36/36487/1.html>

⁸⁶ O radiografie pertinentă a producției cinematografice despre cel de al Treilea Reich este realizată de Margrit Frölich, Christian Schneider, Karsten Visarius (Hrsg.), *Das Böse im Blick. Die Gegenwart des Nationalsozialismus im Film*, Edition Text+Kritik, Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, 2007

⁸⁷Din nefericire pentru cinematografia germană din perioada 1933-1945 Leni Riefenstahl ramâne cea mai cunoscută producătoare germană, fiind în general omis grupul regizorilor și producătorilor care au plecat în exil. A se vedea Hans Michael Bock, Jan Distelmeyer, Jorg Schoning (Hrsg.), *Ach, sie haben ihre Sprache verloren. Filmautoren im Exil*, Edition Text+Kritik, Richard Boorberg Verlag, Munchen, 2017, precum și Helmut G. Asper, *Filmexil in Hollywood, Etwas Besseres als den Tod... Portraits, Filme, Dokumente*, Schueren, ARTE Edition, Marburg, 2002.

⁸⁸Leni Riefenstahl, *Triumph des Willens*, 1936, menționat în Constantin Iordachi, "Die Legion Erzengel Michael" în Armin Heinen, Oliver Jens Schmitt (Hg.), *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die Legion Erzengel Michael in Rumänien 1918-1938*, R. Oldenburg Verlag, München, 2013, pp. 20-69, aici p. 25. O radiografie a național-socialismului în cinematografie, atât înainte de 1945 cât și după, este lucrarea scrisă de Sonja M. Schultz, *Der Nationalsozialismus im Film. Von Triumph des Willens bis Inglourious Basterds*, Bertz+Fischer, Berlin, 2012.

⁸⁹ În afară de filmul *Heimkehr* din 1941, a mai fost realizat un documentar în anul 2009, o coproducție ARTE Polonia-Germania și desigur din perspectiva istorică a anilor 2000 asupra evenimentelor din 1939-1945. Filmul, *Eine blonde*

1940. Toată operațiunea *Heim ins Reich* a fost immortalizată astfel din țările baltice, din URSS, din Bucovina și Basarabia, pe diferite drumuri și mijloace prin care s-a desfășurat, pe cale maritimă din Riga în Gdansk, pe căile ferate din Bucovina și Wolhynien, precum și pe cale fluvială, din Basarabia și Dobrogea, plecând inițial cu căruțele până la Dunăre și apoi cu vase până la Viena. Unii dintre fotografi sunt cunoscuți, spre exemplu Wilhelm Holtfreter, membru SS. Fotografiile sale sunt păstrate la *Bundesarchiv Koblenz* și evidențiază dimensiunea acestui exod din 1939-1940.

Din punct de vedere al înțelegerii contextului desfășurării acestor politici ale Germaniei, este absolut necesară înțelegerea contextului mediului intelectual din Europa în perioada interbelică. Intelectualitatea a fost practic un catalizator al programelor politice, un mediu în care ideile politice au fost nuanțate și sofisticate. În mod cert intelectualii au contribuit la răspândirea conceptelor și orientarea ideologica a maselor/societăților. În Germania, spre exemplu, unul dintre cei mai reprezentativi intelectuali a paradigmei național-socialiste a fost Carl Schmitt. În privința documentării cazului lui Schmitt există multiple surse, în primul rând jurnalul său, corespondența sa, ceea ce constituie sursele primare, scrierile sale precum și biografiile care au fost scrise⁹⁰ deja despre el și monografiile operei sale dar și analizele realizate de istorici atât a personalității sale cât și a operei⁹¹. El a reușit încă din tinerețe să intre în dispute, polemici și controverse cu mari personalități ale epocii precum Hans Kelsen, cu care s-a aflat mereu în contradicție.⁹² Teoria pe care s-au bazat lucrările lui Schmitt este însă destul de simplistă : politica nu se inspiră din istorie ci se construiește plecând de la relația cu inamicul, ceea ce Timothy Snyder a numit „*sense of enmity*”.⁹³ Acest simț al rivalității este prezent, chiar dominant în opera lui Thomas Hobbes, care l-a influențat direct pe Schmitt. De altfel, acest principiu coboară mult mai jos pe scara istoriei cronologice a civilizației umane, el fiind întâlnit în Biblie : „cine nu este cu Mine este împotriva

Provinz für Himmler/Le blonde province de Himmler, durează 52 de minute și este regizat de J. Kubiak și K. Salge, tot ei fiind cei care au realizat și scenariul. Varianta poloneză a filmului este mai lungă cu 75 de minute decât cea germană iar aceasta este accesibilă și on-line : <https://www.youtube.com/watch?v=3RrxY3ywKF4> Vizionat la 15.08.2018

⁹⁰Cea mai recentă și în același timp cea mai echilibrată biografie a lui Schmitt este Reinhard Mehring, *Carl Schmitt – Aufstieg und Fall. Eine Biographie*, Verlag C.H. Beck, München, 2009.

⁹¹ A se vedea Michael Wildt, “Ernst Fraenkel und Carl Schmitt: Eine ungleiche Beziehung,” în Daniela Münkler, Jutta Schwarzkopf (Hrsb.), “Geschichte als Experiment”, în *Festschrift für Adelheid von Saldern*, 2004.

⁹² A se vedea Hans Kelsen, *Schmitt und "der Hüter der Verfassung"*, Weimar, 1931 (Tagungsbericht). Nu se cunoaște editura.

⁹³ Timothy Snyder, *Black Earth. The Holocaust as history and warning*, Vintage, London, 2016, p.1.

Mea.”⁹⁴ Schmitt totuși a fost jurist, nu teolog, însă ceea ce el își dorește și într-o anumită măsură reușește, este realizarea unei noi teologii politice. De altfel, una dintre lucrările sale din tinerețe (1922) se intitulează chiar astfel: *Teologie politică. Patru capitole despre cunoașterea suveranității (Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität)*.

Aportul lui Schmitt în ceea ce privește succesul ideilor național-socialiste în Germania a fost semnificativ, deoarece perspectiva sa era în concordanță cu paradigma național-socialistă, cu lupta dintre cei puternici și cei slabi, implicit lupta dintre rase. Din punctul de vedere al lui Hitler, o rasă avea nevoie de o perspectivă asupra lumii (*Weltanschauung*), perspectivă care să devină practic noua credință a acesteia și care să o conducă spre victorie.⁹⁵ Pentru această întreprindere Hitler avea nevoie de proprii săi apostoli, iar aceștia trebuiau să fie oameni care să știe să vorbească, să scrie, să convingă masele, adică oameni cu o anumită formație intelectuală. Schmitt a fost în concordanță cu ideile lui Adolf Hitler, pentru el legea, dreptul serveau ura sa, iar statul la rândul său era construit pentru a fi un instrument de exercițiu al puterii pentru rasa dominantă; astfel, rasa este principiul fondator al dreptului și al existenței statului.⁹⁶

În cazul Rusiei, al regimului totalitar instaurat acolo după 1917 și al mediului intelectual de origine rusă, m-am referit în special la Ivan Ilyn și la perspectiva sa asupra sistemului politic din Rusia din timpul lui Stalin precum și la comparația acestuia cu regimurile totalitare din Europa de vest. Am arătat că Ilyn, deși a fost în deplină concordanță de idei cu regimurile fasciste, este unul dintre autorii care l-au inspirat și din care citează des actualul președinte al Rusiei, Vladimir Putin.⁹⁷ Această corespondență între Rusia actuală și cea imaginată de Ilyn, prezentată pe larg de Timotny Snyder în cartea sa *The Road to unfreedom*, relevă faptul că ideologiile deși în aparență sunt depășite și închise în cărțile de istorie, în realitatea situația este diferită. Ideologiile totalitare au o rezonanță în timp și spațiu care depășește existența regimurilor politice în care s-au consacrat

⁹⁴ „Cine nu este cu Mine este împotriva Mea și cine nu adună cu Mine risipește” Iisus în Evanghelia după Matei, Capitolul 12, Versetul 30.

⁹⁵ „What a race needed, thought Hitler, was a worldview that permitted it to triumph, which meant, in the final analysis, faith in its own mindless mission.” Timothy Snyder, *Black Earth*, p. 4.

⁹⁶ Timothy Snyder, *Black Earth*, p. 6.

⁹⁷ „In September 2013 at Valdai, his official presidential summit on foreign policy, Putin expressed his vision in secular terms. He cited Ilyin’s >>organic model<< of Russian statehood, in which Ukraine was an inseparable organ of the virginal Russian body.” Timothy Snyder, *The Road to unfreedom. Rusia, Europe, America*, The Bodley Head, London, 2018, p. 18.

deja. Astfel doctrinele politice totalitare din anii '20- '30 pot fi regasite în prezent la baza viziunilor geo-politice ale altor state din secolul XXI.

Însă Ilyn nu a fost singurul scriitor și filosof care a fost dezamăgit de desfășurarea evenimentelor din Europa. Asemeni lui am amintit și alții, însă probabil cel mai cunoscut caz în perioada interbelică a fost scriitorul Arthur Koestler, care s-a despărțit public, printr-o serie de scrisori, de tovarășii săi comuniști. „Reproșul fundamental adus de Koestler bolșevismului în ipostaza sa stalinistă este crescânda degenerare morală, climatul terorist impus ca normă de existență a partidului, anihilarea oricărei scânteii de independență mentală și politică.”⁹⁸ Desigur Koestler încă nu văzuse totul, scrisorile sale de despărțire adresate în 1938 conducerii Asociației Scriitorilor Comuniști Germani aflați în exil⁹⁹ preced cel de Al Doilea Război Mondial cu toate ororile sale precum și Gulagul descris ulterior de Soljenizîn.

Cărțile publicate de oficialii NSDAP, ceea ce a realizat propaganda național-socialistă precum și ceea ce au publicat intelectualii care au îmbrățișat opiniile și ideile național-socialiste, toate însumate constituie paradigma acelor oameni cultivați sau cel puțin cu un nivel de educație peste media din epocă. Ceea ce este mult mai dificil este de a asculta și înțelege și perspectiva celor care nu au depășit această medie sau nici măcar nu au ajuns la ea. Astfel, este mult mai dificil de auzit și de ascultat vocile acelor câtorva sute de mii de etnici germani din estul Europei, implicit milioane de germani din Germania, care nu au scris, nu au publicat, și care se regăsesc doar în rapoartele, dosarele și statisticile realizate de autoritățile germane. Din acest punct de vedere, istoricului îi revine sarcina de a merge în arhive, de a căuta urmele și destinele celor care nu au avut puterea politică și care au constituit doar un obiect sau un instrument al exercitării acesteia. Ceea ce s-a făcut până în prezent este insuficient în comparație cu numărul oamenilor implicați și cu numărul de documente care au apărut mai ales după deschiderea arhivelor după 1990.¹⁰⁰ Astfel, în afară de aceste materiale din arhive nu sunt de neglijat jurnalele pe care le-am avut la dispoziție

⁹⁸ Vladimir Tismăneanu, *Scrisori din Washington. Reflecții despre secolul douăzeci*, Polirom, Iași, 2002, p. 40

⁹⁹ Idem. p. 38

¹⁰⁰ A se vedea Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien -, Bukowina – und Dobrudshadeutschen*, Oldenbourg Verlag, Munchen, 1984. Aceasta este teza de doctorat a lui Dirk Jachomowski publicată în 1984, însă pentru care nu a avut acces la un număr foarte mare de arhive, implicit la un număr mare de izvoare istorice. De asemenea, la momentul în care a scris Dirk Jachomowski, nu erau publicate încă jurnalele și memoriile etnicilor germani din estul Europei care au emigrat în Germania în 1940.

și pe care le-am menționat în teză precum și interviurile realizate, ceea ce face parte practic din disciplina istoriei orale.¹⁰¹

În ceea ce privește ‘‘omul nou’’ ca proiect al ideologiei național-socialiste m-a interesat modul în care s-au raportat autoritățile germane la integrarea etnicilor germani din Europa de Est (*Volksdeutschen*) în cel de al Treilea Reich. Integrarea nu a inclus integrarea identității particulare a acestor persoane în societatea germană ci dimpotrivă, excluderea aspectelor care-i diferențiau de restul masei de cetățeni germani (*Reichsdeutschen*). Acești ‘‘germani noi’’, cu cetățenia germană primită în locul celei a statului pe care l-au părăsit (România, Ungaria, URSS, Letonia, Lituania, Estonia, Cehoslovacia, Yugoslavia) erau puși în situația de a se debarasa de cel puțin o parte din identitatea lor. În această privință este edificatoare schimbarea numelor și prenumelor. Conform directivei din 25 octombrie 1941 din Untersteinmarck, Marburg (*Abschrift. Verordnung und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark Ausgegeben in Marburg am 25. Oktober 1941*), numele de familie și prenumele trebuiau germanizate. Astfel, spre exemplu, Bogdan trebuia să devină Friedrich, Bogomir era transformat în Gottfried, Ivan în Hans, Nikolaj în Nikolaus, Dragomir în Karl, Vojteh în Adalbert, etc. În ceea ce privește numele femeilor, Adela devine Adelheid, Bogdana – Friederike, Dana – Daniela, Dragomira – Karoline, Ivana – Johanna, Katarina – Katharina, Marta – Martha, iar exemplele pot continua.¹⁰² Însă acesta nu este un caz singular. Am arătat că în URSS exista aproximativ aceeași situație, părinții căutând nume pentru copii lor nu neapărat rusești, nici măcar slave, ci cât mai apropiate ideologiei comuniste și revoluției din octombrie-noiembrie 1917. Astfel sunt întâlnite nume precum Marx, Engels, Engelina, Lenin, Traktor, Traktorina, etc. De asemenea, am prezentat contextul cultural-religios din Europa de Est în care acești etnici germani practic se dezvoltă în mod diferit față de cei aflați în Germania. Acest aspect este important pentru a înțelege modul în care ei se raportează la anumite mituri și simboluri politice din epocă precum mitul salvatorului, cultul personalității Führerului portretizat în mesia asemenea unui sfânt coborât în mijlocul poporului german.

¹⁰¹ Din acest punct de vedere este de apreciat și valorificat proiectul realizat de Bukowina Institut din Augsburg privind sutele de interviuri realizate cu participanții la acțiunea *Heim ins Reich* și implicit supraviețuitori ai celui de al Doilea Război Mondial, originari din Bucovina. <http://bukowina.phil.uni-augsburg.de/interview-sammlung-deutsche-und-polen-aus-derbukowina/>

¹⁰²*Abschrift. Verordnung und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark Ausgegeben in Marburg am 25. Oktober 1941*, *Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 18, Cota, L-3592, Filele 12-15.

O particularitate a acestui ‘‘om nou’’ o constituie atestarea originii sale din punct de vedere etnic. Astfel, este cât se poate de interesant cazul acelor personae care nu sunt etnici germani dar se percep pe sine ca fiind parte a poporului german. Această situație este întâlnită mai ales în rândurile etnicilor ucrainieni care în 1940 se prezintă drept germani. De ce? Deoarece au frecventat o școală germană, iar dacă sunt născuți înainte de 1918 au avut cetățenia austriacă, părinții sau bunicii au murit pe front luptând pentru Austria împotriva Imperiului Țarist și mai ales deoarece vorbesc limba germană. Acesta este cazul, spre exemplu, al lui Johan Sigminowicz, născut în Cernăuți la 22 iunie 1911, de origine ucraineană (mama sa Ana Simignowicz, născută Kowalczuk este etnic ucrainean, iar tatăl său Demeter asemenea, fiind decedat în timpul Primului Război Mondial ca soldat în armata austriacă¹⁰³). Astfel, Johan Sigminowicz declară la 18 martie 1943:

Ich entstamme einer deutschblütigen Familie und bin frühesten Kindheit an im deutschen Geist erzogen und habe nur deutsche Schulen besucht. Mein Vater, der im Weltkrieg in der österreichische Armee diente, wurde im Jahre 1915 für vermiest erklärt. Ich habe mich bereits dreimal als Freiwilliger bei der Waffen SS gemeldet, das letzte Mal, es war im Juni 1942 habe ich mich für 12 Dienstjahre verpflichtet. Ich wurde jedoch nicht angenommen, weil ich bisher nicht die deutsche Staatsangehörigkeit besitze. Sobald ich die Einbürgerungsurkunde erhalten habe, werde ich erneut eine Bewerbung zwecks Aufnahme in die Waffen SS stellen.

Această pledoarie paranoică pentru apartenența la poporul german a lui Simiginowicz continuă în toate declarațiile și răspunsurile pe care le oferă angajaților Biroului Central de Imigrație (Einwanderungszentralstelle-EWZ). Astfel, la întrebarea „Aus welchem besonderen Grund wird die Einbürgerung beantragt?“ Intervievatul răspunde: „Weil ich deutscher Abstammung bin und als Umsiedler nach Deutschland kam.“¹⁰⁴ Totuși, el a efectuat stagiul militar în România între 1933-1934 și din nou din 1939 până în august 1940 în cadrul unei divizii de tancuri la Târgoviște¹⁰⁵ iar din punct de vedere al limbilor vorbite, el declară că limba germană este limba sa maternă (Muttersprache) dar vorbește și română, ucraineană și poloneză.¹⁰⁶ Cu toate acestea, mama sa nu

¹⁰³Archivum Panstowe w Lodzi, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond Centrala Imigracyjna Łódź, Cota 546, Fila 17.

¹⁰⁴ Idem. Fila 25.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Idem.

vorbea bine limba germană iar de scris nu scria deloc¹⁰⁷ ceea ce înseamnă că nu în casă și nu în familie a învățat Johan limba germană. Solicitantului îi este inclusiv adresată întrebarea dacă nu cere cetățenia germană în virtutea avantajelor economice și a avantajelor personale pe care le poate avea (*Wird die Einbürgerung nicht nur zu dem Zwecke nachgesucht, um zum Nachteil des deutschen Wirtschaftsleben private Vorteile zu erreichen?*)¹⁰⁸. Întrebare la care el răspunde : Nu. În realitate cine ar fi răspuns la o asemenea întrebare : Da ?! Acest aspect este foarte important, deoarece în epocă germanii aveau suspiciuni în privința convingerilor național-socialiste ale etnicilor germani din Europa.

În teză, pe baza documentelor păstrate la *Bundesarchive Berlin-Lichterfelde*, am evidențiat că membrii corpului diplomatic german de la Cernăuți și București considerau că etnicii germani doreau să emigreze datorită condițiilor precare în care trăiau. Astfel, corespondența dintre Consulatul Germaniei de la Cernăuți și Centrala Ministerului Afacerilor Externe de la Berlin, pe de o parte, și Ambasada Germaniei și Centrala Ministerului Afacerilor Externe de la Berlin pe de altă parte, arată poziția demnitarilor și diplomaților Germaniei față de etnicii germani din România, perspectivă care nu este una foarte favorabilă persoanelor care doreau să emigreze sau care tocmai emigraseră.

Ceea ce poate surprinde azi istoricii este constituit de faptul că pe cât de derminat este Johan să devină cetățean german, pe atât de indecisă este mama sa, care în plus, în februarie 1942 solicită trimiterea sa înapoi în România.¹⁰⁹ Această confuzie poate fi determinată de necunoașterea sau/și neînțelegerea perspectivei național-socialiste asupra conceptelor de națiune, popor, rasă, neam, etnie, etc. Din aceste considerente am găsit necesar și oportun explicarea acestor teorii create nu doar în anii `30-`40 în Germania ci cu mult înainte de a sosi NSDAP la putere. Ceea ce a adus nou NSDAP, odată cucerită puterea politică, a fost transpunerea acestor teorii rasiale și implicit antisemite în texte de lege, a se vedea spre exemplu legile de la Nurnberg. Din aceste considerente, pentru un etnic ucrainean din Bucovina, cetățean român, fost cetățean austriac, semnificațiile noțiunii de națiune și popor din perspectivă germană (național-socialistă) îi erau străine. Deoarece, dacă în Austro-Ungaria, respectiv după 1918 în România un etnic ucrainean, maghiar, german,

¹⁰⁷ Idem. Filele 57-58

¹⁰⁸ Idem. Fila 60.

¹⁰⁹ Idem. Fila 27.

etc. putea fi cetățean român, în Germania, în schimb el nu putea deveni un cetățean german dacă nu era și etnic german.

Referitor la modul de acordare a cetățeniei germane, una dintre expresiile cele mai relevante ale punerii în practică a ideologiei național-socialiste este documentul intitulat *Abstammungsausweis* sau/și *Feststellung der Deutschstämmigkeit* și solicitat etnicilor germani care doreau să devină cetățeni germani. În arhivele din Łódź am găsit, spre exemplu, sute de asemenea documente completate de etnicii germani din Bucovina. În realitate, dat fiind faptul că în total au emigrat aproape 90.000 de etnici germani, există posibilitatea ca în arhive să se fi păstrat mii de certificate care atestă originea rasială. Spre exemplu, la 27.05.1944 este înregistrat la Lodz/Lizmannstadt cererea cu numărul 310 600 prin care Nesderjuk Rosa, născută la Iași în data de 08.05.1909, dar care locuiește la Cernăuți, dorește să devină cetățean german. Acestei cereri îi este atașat arborele său genealogic intitulat *Feststellung der Deutschstämmigkeit*, în care Rosa Nesderjuk declara că doi dintre cei patru bunici, sunt germani, iar astfel unul dintre părinți, mai exact mama sa, Volweider Elisabeth este etnic german. Ceilalți doi bunici sunt indicați a fi etnici ucrainieni iar tatăl, Nesderjuk Wasili, este deasemenea indicat a fi 100% ucrainean. Astfel, Rosa Nesderjuk, conform datelor oferite ar fi în proporție de 50% etnic german.¹¹⁰ În timp ce se afla în lagărul de la Krummnussbaum, Kreis Melk an der Donau, ea primește cetățenia germană iar numele de familie este ușor modificat din Nesderjuk în Nesderuck.¹¹¹ De asemenea ea scrie o scrisoare de intenție/motivație datată 26 Iunie 1944 și pe care o semnează cu formula ‘‘Heil Hitler ! Nesderuk Rosa.’’ Oportunism ? Îndoctrinare ideologică ? Conformism ? Cum poate fi interpretată această opțiune ? În plus, scrisoarea nu este unica semnată astfel; la 16 decembrie 1944 ea a adresat șefului poliției secrete (*Sehr geehrter Herr Chef der Sicherheitspolizei*) o scrisoare pe care o semnează aproape identic : ‘‘Mitt Gruss Heil Hitler’’. Dacă ar fi să urmărim firul scrisorilor sale, reiese din acestea că singurul motiv pentru care această persoană pleacă în 1944 din România și cere cetățenia germană este frica față de trupele sovietice care se apropiau încă din primăvara anului 1944 de frontierele statului român. În decembrie 1944, când ea scrie această ultimă scrisoare păstrată în arhive, în România este deja instalat un guvern care cuprinde membrii ai Partidului

¹¹⁰*Feststellung der Deutschstämmigkeit, Archivum Panstowe w Lodzi, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond Einwandererzentralstelle, Nr. 47, Cota, L-3634, Filele 176-177.*

¹¹¹*Archivum Panstowe w Lodzi, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond Einwandererzentralstelle, Nr. 47, Cota, L-3634, Fila 169*

Comunist, în țară se aflau trupele sovietice în locul trupelor germane iar mai mult decât acestea, România, din calitatea de aliat al Germaniei, devenise inamic al acesteia și lupta de la 23 august 1944 împotriva celui de al Treilea Reich. În această nouă constelație geopolitică, etnicii germani din România nu mai aveau nevoie de o justificare ideologică a deciziei de a pretinde cetățenia germană și de a rămâne în Germania.

O altă expresie a punerii în practică a legilor rasiale, a ideologiei și implicit a paradigmei unui popor sănătos (din perspectiva național-socialistă) sunt toate examinările medicale la care sunt supuși etnicii germani. Spre exemplu, în cazul lui Johann Simiginowicz, despre care am amintit mai sus, la 13 martie 1944 este eliberat un document de către *Staatliche Gesundheitsamt den Stadtkreis Sosnowitz* prin care examinătorii își prezintă observațiile conform cărora Johann Simiginowicz nu provine deloc dintr-o familie sănătoasă:

*In der Sippe sind erbliche Krankheiten, Tuberkulose, Geisteskrankheiten angebl. Unbekannt. Mutter lebt, sei gesund. Vater im Weltkrieg gefall. 5 Geschwister als Kleinkinder bis zu 2 Jahren gestorben, Todesursache unbekant. Grosseltern väterlicher- und mütterlicherseits gestorben, Alter und Todesursache unbekant. [...] Er fühle sich auch heute gesund und beschwerdefrei.*¹¹²

Tot acest exces de zel al național-socialiștilor germani pentru politica de germanizare este halucinant față de ignoranța și lipsa de informație pe care aceiași național-socialiști o au în privința Europei de est. Astfel, după invadarea Uniunii Sovietice de către trupele germane, SD descoperă că în realitate există mai multe comunități de germani decât se considera/cunoștea înainte de iunie-iulie 1941. Astfel, la intrarea trupelor germane în Schitomir acestea descoperă că aici se afla o comunitate de germani formată din 536 de femei și 427 de bărbați.¹¹³ 55% dintre aceste germani sunt catolici, 15% evanghelici și 30% bapțiști, însă nu exista niciun fel de organizare religioasă sau instituție a unuia dintre aceste trei culte.¹¹⁴ Trupele germane fac aceste "descoperiri" precum ar fi descoperit Amerigo Vespucci (1454-1512) America. Toate aceste comunități existau de zeci

¹¹²Archivum Panstowe w Lodzi, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, *Fond Centrala Imigracyjina Lodz*, Cota 546, Fila 52. Document citit la 17.08.2018

¹¹³ "Einsatzkommando 4a traf in der Stadt Schitomir eine unerwartet grosse Zahl von Volksdeutschen [...] 536 weibliche und 427 mänliche Volksdeutsche gezählt. "Ereignismeldung UdSSR, Nr. 75, Berlin, den 6 September 1941. *Bundesarchiv Berlin Lichterfelde*, R 58/216. Fila 330. Document citit la 06.02.2019

¹¹⁴*Idem*, Fila 334. Document citit la 06.02.2019

de ani, acești oameni, etnici germane, aflându-se acolo însă despre ei neexistând nicio informație, cel puțin în bazele de date ale VoMi în Germania. Desigur cărțile de istorie menționează aceste valuri de emigranți din secolele XVIII, chemați de Împarateasa Maria Terezia în Austro-Ungaria respectiv de Împarateasa Elisabeta în Rusia. Faptul ca SS implicit VoMi au pierdut din vedere asemenea detalii este o dovada în plus că cele două instituții nu au fost bine informate asupra complexității istoriei Europei de Est.

Am prezentat diferite opinii privind rațiunea deplasării maselor de populație, fie ele de etnie germană, poloneză, evrei sau alte etnii și naționalități. Astfel, Gotz Aly susține ipoteza conform căreia toate aceste mutări și colonizări în Europa Centrală și recolonizări în Europa de vest, în special în Franța, au eminate o rațiune de natură economică.¹¹⁵ Această ipoteză este destul de discutabilă, deoarece există numeroase argumente convingătoare care demonstrează că factorul determinant în politica Germaniei a fost ideologia național-socialistă. Spre exemplu, Saul Frieländer susține că la baza tuturor acestor mutări de populație și implicit a exterminărilor populației evreiești și poloneze s-a aflat mai presus de toate ideologia.

Ambele opinii, atât cea a lui Aly Gotz cât și a lui Saul Frieländer pot fi confirmate sau infirmate în oglinda documentelor din arhive, a memoriilor, a jurnalelor și a altor lucrări care vor aborda acest subiect.¹¹⁶ Oricum, în lucrarea de față am urmarit în primul rând motivația participanților la aceste exoduri de a emigra sau imigra. Doar în subsidiar am căutat motivația regimurilor politice de a muta aceste comunități dintr-un teritoriu în altul.

În privința etnicilor germani care au solicitat cetățenia germană, se observă mai multe aspecte. Discursul oficial este bazat pe argumente ideologice : reunificarea poporului german într-un singur stat sub conducerea unui singur om : *ein Reich, ein Volk, ein Führer*. Însă, procesul de

¹¹⁵ Am menționat acest lucru pe baza lucrării lui Aly Götz și Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*, Fischer, Frankfurt am Main, 1993. Însă, chiar în contextul în care teoria sa ar putea fi acceptată, este cert faptul că inclusiv obiectivele economice ale Germaniei, implicit spațiul vital de care avea nevoie din punctul de vedere al lui Hitler, erau stabilite dintr-o perspectivă ideologică. Hitler face comparația între SUA și Germania, iar pentru ca germanii să trăiască asemenea americanilor și să devină o forță mondială, ei au nevoie de mai mult pământ, adică de toată Europa până la Fluviul Volga, A se vedea Timothy Snyder, *Black Earth*, pp. 20-32.

¹¹⁶ A se vedea filmul *Between Hitler and Stalin. Ukraine in the World War II. The Untold Story*, realizat în 2014 de Slawko Nowytski în care este prezentat inclusiv cazul voluntarilor ucrainieni care au plecat în perioada 1941-1943 în Germania pentru a lucra în cadrul industriei de armament. Datorită faptului că voluntarii nu erau suficienți, germanii au început să ia cu forța ucrainieni pentru a lucra în uzinele din Germania.

acordare a cetățeniei a variat în general de la persoană la persoană. Astfel, se observă că cu cât era mai tânără, mai instruită sau chiar cultivată, cu atât persoana primea mai ușor și mai repede cetățenia germană și un loc de muncă onorabil. În această situație s-a aflat în special populația din mediul urban care avea liceul absolvit sau/și studii superioare. La polul opus se află populația din mediul rural cu un nivel de instruire/educație mediu sau sub mediu, cu meserii și profesii de o valoare economică mai puțin importantă decât cele din mediul urban. În arhive am găsit mai multe asemenea cazuri. Spre exemplu, Emilia Barbu, născută în 1980 în Imperiul Austro-Ungar, nu a beneficiat de educație, iar astfel nu știe să scrie și nici să citească. Cererea sa pentru a primi cetățenie datează din 1940 iar procesul durează mai bine de patru ani, dat fiind faptul că autoritățile germane, VoMi, EWZ, SD sunt suspicioase în ceea ce privește calitatea de ‘bun german’ a acestei personae și implicit utilitatea acordării cetățeniei germane unei persoane analfabete, aflate la vârsta de peste 60 de ani și care trăiește în Germania datorită ajutorului primit de la copiii săi.¹¹⁷ Acesta este un exemplu evident privind gândirea utilitaristă și logica pe baza căreia au fost înființate VoMi și EWZ. Asemenea situații evidențiază faptul că, asemenea colonizării germanilor în Alsacia și Lorena, există un discurs oficial în conformitate cu ideologia NSDAP iar în spatele său există o logică a acestei acțiuni neexprimată în public în anii 1940-1945, dar găsită în documentele păstrate în arhive.

În ceea ce privește reușita acestui proces (motivată ideologic dar nu numai) de încetățenire a etnicilor germani și de transformare a lor în adevărați național-socialiști pot fi emise mai multe concluzii. În primul rând, organizatorii acestui exod, autoritățile germane, erau conștienți de unele greșeli pe care le-au comis în timpul acțiunii *Heim ins Reich*. Din rapoartele secrete păstrate în arhive reiese faptul că în nordul Bucovinei multe persoane declarate a fi etnici germani erau de fapt polonezi.¹¹⁸ O altă greșeală pe care germanii o observă este lipsa interesului etnicilor germani din nordul Bucovinei în ceea ce privește național-socialismul și ideile care guverneau în epocă Germania. Astfel, este menționat doar profesorul Franz Lohmer, originar din Cernăuți, fost ofițer în armata austriacă și care s-a manifestat a fi un potențial național-socialist. Acest profesor din Cernăuți, conform documentelor din arhive, ar fi urmat a fi solicitat de EWZ pentru îndoctrinarea

¹¹⁷*Archivum Panstowe w Lodzi*, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 80, Filele 1-60. Dosarul său cuprinde aproximativ 80 de file începând din anul 1940 și până în 1944

¹¹⁸*Aktenvermerk, Personalstelle*, Litzmannstadt, den 07.01.1941, *Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolności 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 2, L-3568, Filele 89-90.

celorlalte persoane din lagăre conform ideologiei național-socialiste. Desigur în raportul EWZ este folosit un termen relativ lacunar ‘‘*Volkstumssachverständigen*’’¹¹⁹ ceea ce poate fi tradus drept ‘‘înțelegerea chestiunilor privind poporul’’, desigur poporul fiind înțeles conform paradigmei național-socialiste. Nu am găsit până în prezent alte rapoarte conform cărora aceste ‘‘cursuri’’ pentru *Volkstumssachverständigen* ar fi avut loc.

În tot acest timp, la Berlin este organizată o expoziție despre noul plan privind reorganizarea și germanizarea Europei de est (*Ostplan*). Expoziția s-a numit ‘‘Construcție și planificare în Est’’ (*Aufbau und Planung im Osten*) și prezenta machetele unor ferme moderne, respectiv a unor case pe a căror pereți se aflau portrete ale lui Adolf Hitler și unde se presupune că ar fi trebuit să locuiască etnicii germani sosiți din celelalte țări. Ironia momentului istoric constă în faptul că în timp ce germanii planificau ridicarea acestor noi așezări pentru germani în est, peste orașele din Germania erau lansate deja primele bombardamente ale aviației britanice.¹²⁰

O curiozitate a programului *Heim ins Reich* o constituie colonizarea germanilor din Bucovina în Franța, în provinciile Alsacia și Lorena în anul 1943. Evenimentul a fost prezentat de propaganda din epocă și parțial în schimbul de documente oficiale ale autorităților germane drept o etapă a procesului de germanizare a noilor teritorii cucerite. Dacă acest proces pare a fi eminentamente ideologic, el are însă o anticameră aflată în cadrul poliției secrete germane (SD). În cadrul SD se discuta deja din 1942 despre necesitatea securizării acestei zone din partea de vest a fluviului Rin. Această securizare presupunea eliminarea acelor persoane (individual sau împreună cu familiile lor) care s-au dovedit a avea sau ar fi avut în trecut o atitudine ostilă Germaniei. De asemenea persoanele și familiile care aveau relații și contacte în statele vecine (Elveția, Italia, Luxemburg, Belgia) erau considerate a fi personae periculoase și implicit indezirabile în această zonă. Astfel, am găsit în arhivele din Lodz documente din 1942 redactate de SD care pregătesc această acțiune de depopulare a Alsaciei și Lorenei de persoanele nedorite și colonizarea în locul lor a etnicilor germani din estul Europei implicit din Bucovina.¹²¹ Se apreciază că aproximativ

¹¹⁹*Idem*, Fila 89

¹²⁰ Jacek Kubiak, *Vertriebene von 1939...* în Jacek Kubiak, Agnieszka Łuczak, Małgorzata Schmidt, Wydawnictwo Miejskie Poznań, *Vertriebene 1939 ...Deportationen von polnischen Bürgern aus den ins Dritte Reich eingegliederten Gebieten : Ausstellungsführer*, Übersetzung von Reinhard Lauterbach, Elżbieta Marszałek, Związek Miast Polskich, 2017, pp. 18-22

¹²¹*Archivum Państwowe w Łodzi*, pl. Wolności 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 9, L-3575, Fila 111.

19.000 de etnici germani au fost colonizați în Alsacia, Lorena și Luxemburg în 1943, rezultat al acestor planuri geopolitice privind securitatea frontierelor Germaniei.¹²² Cifra poate fi însă exagerată.

O altă curiozitate privind ‘‘reușita’’ acțiunii *Heim ins Reich*, cel puțin la fel de interesantă precum precedentele, o constituie dorința unor etnici germani de a se întoarce în Bucovina, implicat în România, după 22 iunie 1941. Am evidențiat câteva exemple. Listele însumează în realitate câteva mii de cazuri de etnici germani care se întorc în intervalul 1941-1944. Alții sunt efectiv opriți sau/și împiedicați să se întoarcă în România. Spre exemplu, cazul lui Isidor Ungurean din Cernăuți, născut la 04.06.1891, căsătorit și tată a trei copii, aflat în lagărul 194 de la Hirschberg¹²³, strada Hermsdorf, lângă Breslau. El depune o cerere la 12.08.1941 de reîntoarcere în România. Autoritățile germane refuză să-i aprobe cererea.¹²⁴ Totuși, la 18.11.1941, i se aprobă cererea de întoarcere în România și astfel este mutat în alt lagăr de lângă Katowitz.¹²⁵ Într-o scrisoare adresată EWZ din Litzmannstadt la 14.11.1941, Isidor Ungureanu motivează cererea pe baza faptului că sora sa, aflată în România, și-a pierdut singurul băiat în luptele de la Odesa iar acum nu mai are niciun ajutor sau sprijin material. Desigur, acest argument este discutabil. Totuși, într-o a doua scrisoare, datată 12 decembrie 1941 și trimisă din Lagărul 69 aflat în Annaberg, lângă Katowitz, Isidor Ungureanu aduce mai multe argumente pentru a-și justifica cererea. Astfel, el se prezintă a fi un etnic român (*Vollrumäne*), doar soția sa fiind etnic german. În această calitate menționează faptul că nu va putea primi cetățenia germană.¹²⁶ De asemenea menționează faptul că în Cernăuți a desfășurat activități comerciale, în calitate de om de afaceri (*Kaufmann*) timp de 20 de ani ceea ce în Germania, datorită lipsei calității de etnic german implicit de cetățean german nu va putea face. Astfel, nu vede deloc un viitor mai bun în Germania decât cel pe care-l poate avea în

¹²²*Idem.*

¹²³ Într-o scrisoare adresată *SS Umsiedlungsstab Altreich-Ostmark*, Berlin Kurfurstendamm 140, la 12 decembrie 1941, Isidor Ungureanu menționează lagărul 104 din Hirschberg. Poate fi o confuzie sau o greșeală a autorului. *Archivum Panstowe w Lodzi*, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Cota 591, Fila 27.

¹²⁴*Archivum Panstowe w Lodzi*, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, *An die Volksdeutsche Mittelstelle Umsiedlung Einsatzführung Niederschlesien, Breslau, Gräbschnerstrasse, 61-65*, am 23.09.1941, Cota 591, Fila 18.

¹²⁵*Archivum Panstowe w Lodzi*, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, *An die Deutsche Umsiedlung und Treuhandgesellschaft m.b.H. Berlin, Mohrenstrasse 41-42*, Litzmannstadt, 18.11.1941. Cota 591, Fila 22.

¹²⁶ În tot acest timp autoritățile germane încercau să realizeze o procedură juridică prin care germanii, atât ei cât și ele, căsătoriți/căsătorite cu persoane de altă etnie sau/și cetățenie pierdeau automat cetățenia germană. *Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*. Astfel conceptul de cetățenie nu este doar unul juridic ci și etnic, cultural, religios dar mai ales unul politic.

România.¹²⁷ Șederea sa în lagărul Vomi se prelungește totuși. Astfel, la 7 noiembrie 1942 cazul său și al familiei sale este expedit comisiei mixte româno-germane care urmează să decidă asupra întoarcerii sale în România.¹²⁸ El reușește totuși să revină în România în 1942, însă un an mai târziu fiul său, Josef Ungureanu, născut la 20 noiembrie 1921 în Cernăuți, se înrolează voluntar în *Waffen SS*. Ceea ce este paradoxal în această situație este că Josef a fost înrolat pentru scurt timp (începând cu data de 27 Iulie 1943) în *Ersatzkommando Südost Waffen SS* la Viena, însă este trimis la Berlin pentru a lucra în cadrul *Siemens-Schuckert-Werken* iar ulterior la Litzmannstadt în aceeași companie. Aflat la Litzmannstadt, el solicită la 26 iunie 1944 drepturi de etnic german, implicit primirea cetățeniei germane.¹²⁹ Acesta este destinul tragic al unei familii dezbinată din cauza războiului și ideologiei național-socialiste. În timp ce tatăl decide să plece din Germania în România, fiul preferă să plece din România în Germania. Fiecare are motivele sale, însă niciunul nu menționează nimic referitor la ideologia național-socialistă, NSDAP, Adolf Hitler, etc.

Acesta poate fi un microcosmos al pragmatismului. La scară mult mai mare, acesta a fost destinul Europei centrale între 1939-1945. Distrusă și reorganizată conform paradigmei totalitare, ceea ce a fost cândva *Mitteleuropa*, este în această perioadă un spațiu lipsit de certitudini și structuri statale care să ofere o minimă siguranță cetățenilor polonezi, români, sovietici iar ulterior celor germani. Este spațiul numit de Timothy Snyder drept *Black Earth* și în care Holocaustul și atrocitățile din al Doilea Război Mondial devin posibile după 22 iunie 1941, deoarece nu mai există structuri statale în acest spațiu care să protejeze aceste persoane, victime ale războiului și ideologiilor totalitare.¹³⁰

Etnicii germani din Bucovina nu au fost colonizați cu toții în interiorul frontierelor Germaniei. O parte din aceștia au fost colonizați în Warthegau. La 1 martie 1941, din totalul a 170.400 de germani colonizați în această regiune 1.600 provin din Bucovina (*Buchenlanddeutsche*).¹³¹ Până în 1944 au fost colonizați în total 536.951 de etnici germani, dintre care 33.568 erau din Bucovina.¹³² Anul 1944 este un an de cotitură în procesul de germanizare al

¹²⁷Archivum Panstowe w Lodzi, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Cota 591, Fila 27

¹²⁸*Idem*. Fila 28. Trebuie menționat faptul că aceste persoane se aflau în lagărele Vomi fără acte de identitate iar astfel se aflau în imposibilitatea de a pleca din proprie inițiativă.

¹²⁹*Idem*. Fila 31.

¹³⁰ Timothy Snyder, *Black Earth. The Holocaust as history and warning*, Vintage, London, 2016.

¹³¹Archivum Panstowe w Lodzi, al. Kosciuszki 121, 90-441 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Stand der Ansiedlung in Warthegau, vom 1. März 1941, Cota 58, Fila 1.

¹³²Andrzej Rukowiecki, *Łódź 1939-1945 Kronika Okupacji*, Ksiezy Mlyn, Dom Wydawniczy, Łódź, 2011, p. 179.

Europei de est, deoarece odată cu ofensiva armatelor sovietice și implicit retragerea trupelor germane, începe și refugierea în masă a etnicilor germani spre vest. Astfel, primii care suferă aceste consecințe ale războiului sunt germanii de la Marea Neagră (*Schwarzmeerdeutschen*). La 22 ianuarie 1944 sosește primul lot de refugiați în Warthegau. Am aratat în lucrare cum se desfășoară și acest proces, intrat tot în atribuțiile VoMi, implicit SS.

Se poate presupune că pentru a face loc inițial celor 536.951 de etnici germani în Warthegau, au fost alungați, uciși, trimiși în lagărele de concentrare respectiv în lagărele de exterminare persoane băștinașe, adică evrei și polonezi. Situația se va complica și mai mult în 1944, când în intervalul ianuarie-aprilie sosesc în Warthegau aproximativ 300.000 de etnici germani refugiați din calea trupelor sovietice. Istoricii estimează numărul celor exterminați efectiv din Warthegau la 1,5 milioane persoane. Acesta este numărul indicat în special de istoricii polonezi precum Maria Rutowska.¹³³ Persoanele vizate de acest program de expulzare/exterminare erau în special proprietarii fabricilor, uzinelor, magazinelor, profesori universitari, medici, arhitecți, juriști, intelectualitatea precum și proprietarii celor mai bine dezvoltate ferme din mediul rural. Procesul de expulzare al acestor persoane din propriile locuințe s-a desfășurat foarte rapid, uneori durând doar câteva minute pentru a nu avea posibilitatea de lua nimic cu ei.¹³⁴ Se poate presupune că toată această grabă organizată a avut drept scop păstrarea întregului inventar imobil din locuințe, pentru a fi pus la dispoziția etnicilor germani când aceștia vor fi instalați în casele polonezilor. Însă nici evacuarea voluntară din 1939-1940, cât a mai fost timp pentru așa ceva, nu s-a desfășurat în condiții mai bune. Conform mărturiilor, jurnalelor și memoriilor din acele zile putem deduce că nimeni nu putea să-și dea seama de ceea ce presupunea și implica invazia trupelor germane în Polonia. A se vedea în acest sens evacuarea orașului Łódź evocată în jurnalul lui Dawid Sierakowiak la 6 septembrie 1939:

¹³³ Maria Rutowska, *Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939-1941*, Poznań 2003 (titlu ce se poate traduce drept *Emigrarea populației poloneze din Warthegau în Guvernământul General 1939-1941*).

¹³⁴ „Aus den Landkreisen Szubin, Bydgoszcz (Bromberg) und Znin [...] werden polnische Bauern innerhalb von zwei Stunden von ihrem Boden vertrieben, auf dem sie jahrhundertlang gesessen haben. Man erlauft ihnen nicht, irgendetwas mitzunehmen.” Bericht von Anna Swiezawska an Minister Marian Seyda in Paris vom 11.11.1939, eingegangen am 05.12.1939 in „*Ojczyzna*” 1939-1945. *Dokumenty. Wspomnienia. Publicztyka*, pod. Red. Z. Mazura i A. Pietrowicz, Poznań, 2004. Z. Mazur, A. Pietrowicz (Hg.), *Die Gruppe „Vaterland” 1939-1945. Dokumente, Erinnerungen, Publizistik*, Posen, 2004, p.46.

God, what's going on ! Panic, mass exodus, defeatism. The city, deserted by the police and all other state institutions, is waiting in terror for the anticipated arrival of the German troops. What happened? People run from one place to another, finding no comfort; they move their worn bits of furniture around in terror and confusion, without any real purpose.''¹³⁵

Principalele surse

Din punctul de vedere al lui Timothy Snyder și Tony Judt, scriitori și filosofi precum Arendt și Sartre au căutat să găsească o explicație universală pentru regimurile totalitare.¹³⁶ Același lucru se poate spune însă și despre Eric Voegelin și Raymond Aron. În epoca în care ei au scris, abordarea și metodologia pe care au utilizat-o a fost generală (se poate spune chiar generalizantă). Ei au încercat să aplice anumite concepte prin prisma cărora să observe și să analizeze comportamentul și atitudinea a milioane de persoane nu doar din Germania, ci din Europa, care s-au confruntat cu fenomenul regimurilor totalitare, cu cel de al Doilea Război Mondial și cu Holocaustul. Niciunul dintre cei menționați nu au folosit în anii '30-'40 materiale din arhive, implicit surse primare. Desigur, în mare măsură acestea nici nu le erau accesibile. Astfel, spre deosebire de Voegelin, Raymond Aron, Arendt și alții, în cazul de față cercetarea se bazează în special pe materiale și informații păstrate în diferite arhive. Însă, cum observa Karl Jaspers în anii '60, istoricul și în general scriitorul privește desfășurarea evenimentelor de la mare distanță, asemenea spectatorului care privește de pe țărm furtuna desfășurată în mijlocul oceanului.¹³⁷ Așadar, distanța cronologică față de evenimentele la care se face referire (1945-2018) se dovedește a fi benefică atât pentru cercetarea istorică cât și pentru aprofundarea acestor subiecte: genocid, Holocaust, mutarea populațiilor, cel de Al Doilea Război Mondial, ideologii totalitare, regimuri politice. Spre exemplu, editarea completă a discursurilor și directivelor lui Adolf Hitler din

¹³⁵ Dawid Sierakowiak, *Dziennik...*, p. 34; *Dziennik...*'' , Folks Sztyme, 22 I 1972, no. 4 (4040), p. 12 citat în Adam Sitarek, *Wire Bound state. Structure and functions of the jewish administration of the Łódź Ghetto*, Translated by Katarzyna Gucio, Institute of National Remembrance Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation, Łódź – Warszawa, 2017, p. 17

¹³⁶ „Arendt sucht nach einer universalen Erklärung. Jean Paul Sartre hat seinerzeit etwas sehr Ähnliches angestrebt. Auch er wollte darstellen, was in Europa während des Zweiten Weltkrieg geschen war.” Tony Judt, Timothy Snyder, *Nachdenken über das 20 Jahrhundert*, Fischer, München, 2013, p. 51

¹³⁷ Karl Jaspers, *Wohin treibt die Bundesrepublik?* Piper Verlag, München, 1966, pp. 5-7

perioada 1925-1933 a fost realizată numai relativ recent.¹³⁸ Acelasi lucru se poate spune despre jurnalul complet al lui Goebbels.¹³⁹

Procesul de deplasare a populației germane din Estul Europei în Germania prin acțiunea *Heim ins Reich*, așa cum s-a desfășurat el în cele din urmă din 1940 până în 1944-1945, poate fi considerat o tragedie trăită de milioane de oameni din Europa. Dimensiunile acestei tragedii, dacă acest fenomen istoric este acceptat astfel, sunt dificil de cuantificat prin comparație cu ceea ce a însemnat închiderea populației evreiești în ghetouri, lagăre de concentrare și în final, lagăre de exterminare. În definitiv, Europa în anul 1945 era un "continent negru" după cum l-a prezentat Keith Lowe, asemenea scenelor Apocalipsei descrise în Biblie,¹⁴⁰ sau Armageddonului după istoricul Max Hastings.¹⁴¹

Relevant din acest punct de vedere este istoria orașului Łódź, unde s-a aflat sediul EWZ și în același timp locul cu cel de al doilea ghetou din Polonia, după cel din Varșovia. Acest oraș are o semnificație aparte în memoria colectivă, atât a poporului evreu cât și a poporului polonez. O dovedește și numărul impresionant de filme realizate despre ghetoul Baluty: *The Time of the Ghetto* (1961), *Litzmanstadt Getto* (1965), *The Face of Angel* (1970), *The Story of Chaim Rumkowski and the Jews of Lodz* (1982), *Lodz Ghetto* (1989), *Fotographer* (1998), *The King and the Jester: a Soul Song to the Lodz Ghetto* (1999), *Mostowicz* (1988), *Zamir: Jewish Voices. Return to Poland* (2000), *To Stay Alive* (2000), *Radegast Station* (2003), *A Baluty Ghetto* (2008) și multe altele.¹⁴² Istoria ghetoului din Łódź este mai complexă și mai tragică decât apariția instituției EWZ.¹⁴³ Enciclopedia începută în 1943 de evreii din ghetou despre istoria acestuia și "societatea" ghetoului din Łódź¹⁴⁴ relevă faptul că ghetoul este o anticameră a lagărului de exterminare, implicit o anticameră a morții, în timp ce EWZ este o anticameră a organizării, integrării și desfășurării vieții

¹³⁸ *Hitler's Speeches, Writings, Directives, February 1925-January 1933*, 13 volume editate de Institute for Contemporary History München, între 1992-2003, însumând în totalitate 5.400 de pagini.

¹³⁹ Elke Fröhlich (Hg.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Teil I: Aufzeichnungen 1923-1941*, 14 Volumen, München, 1997-2006; *Teil II: Diktate 1941-1945*, 15 Volumen, C.H.Beck, München 1993-1996.

¹⁴⁰ Keith Lowe, *Furcht und Befreiung. Wie der Zweite Weltkrieg die Menschheit bis heute prägt*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2019, pp. 30-33.

¹⁴¹ Max Hastings, *Armageddon: The Battle of Germany, 1944-1945*, London, Macmillan, 2004.

¹⁴² A se vedea Małgorzata Andrzejewska-Psarska, Ewa Ciszewska, *The Time of the Litzmannstadt Ghetto. Film Images. Inferno in the Promised Land*. Biblioteka Centrum Dialogu, Łódź, 2014.

¹⁴³ A se vedea de asemenea Peter Klein, *Die "Ghettoverwaltung Litzmannstadt" 1940-1944. Eine Dienststelle im Spannungsfeld von Kommunalbürokratie und staatlicher Verfolgungspolitik*, Hamburger Edition, Hamburg, 2009.

¹⁴⁴ Adam Sitarek, Eva Wiatr (eds.), *Encyclopedia of the Ghetto. The Unfinished Project of the Lodz Ghetto Archivists*, Archiwum Panstowowe w Lodzi, Łódź, 2017

în sistemul celui de al Treilea Reich. În Łódź a existat înainte de 8 septembrie 1939 (ziua intrării trupelor germane în oraș) o comunitate de 250.000 de evrei.¹⁴⁵ Această comunitate a dispărut aproape în totalitate în perioada 1940-1944. Toți evreii au fost concentrați în partea de nord a orașului, în ghetoul înființat în cartierul Baluty. Practic, după invazia trupelor germane în Polonia a început reorganizarea administrativă a teritoriului ocupat și ghetoizarea populației evreiești. A se vedea și cazul orașului Bedzin, la câțiva kilometri distanță de Auschwitz și cu o populație de 85.000 de evrei.¹⁴⁶

EWZ a fost înființată la 15 octombrie 1939 iar primul său sediu (*der erste Sitz des Führungsstabes*) a fost în Gotenhafen. La 17 noiembrie a fost mutată la Posen¹⁴⁷ iar la 15.01.1940 la Łódź/Litzmanstadt.¹⁴⁸ Tot personalul necesar a sosit de la Berlin la 27 iulie 1940 la Łódź.¹⁴⁹ În Łódź, redenumit la 8 aprilie 1940 în Litzmannstadt¹⁵⁰, centrala și-a avut inițial sediul în strada Moltke 16/3. Dar mai sunt cunoscute sedii în străzile Holzstrasse 88 și Adolf Hitler Strasse 115. Sediul din strada Adolf Hitler 115, actuala stradă Pietrowska, nu mai este vizibil azi, în locul acestei clădiri fiind ridicat un alt imobil ocupat de magazine, birouri și locuințe începând de la numărul 115 și care se întinde până la numărul 119. Möltke Strasse a cuprins clădirile de pe o arteră destul de mare. Strada începea din intersecția cu Adolf Hitler Strase și se termina în intersecția cu Heinrichs des Löwes Strase. Dat fiind faptul că intersecția cu Adolf Hitler Strase, actuala Pietrowska, a suferit modificări din 1945 până în prezent¹⁵¹, se poate crea confuzia că fosta stradă

¹⁴⁵Idem.

¹⁴⁶Mary Fulbrook, *A small town near Auschwitz: Ordinary Nazis and the Holocaust*, Oxford University Press, New York, 2013

¹⁴⁷ În mod paradoxal, la Posen, azi Poznan în Polonia, nu s-au păstrat multe documente despre EVZ, respectiv *Umwandererzentralstelle* (UMZ.) Astfel la Arhivele din Poznan (*Archiwum Panstwowe w Poznaniu*) se află două fonduri. Pentru UMZ sunt în total 21 dosare cu documente despre UMZ Nord-Ost la Posen; *Verdragungsliste Gostigen, Rawitsch, Lissa, Kosten, Posen Evakuirung 1940* (Evacuare 1940), etc. Pentru *Volksdeutsche Mittelstelle* sunt 188 dosare cu documente despre *Deutsche Volksgemeinschaft* din Lettland, *Verwaltung in Posen, Personalabteilung, Abteilung arbeit, Abteilung Wirtschaft, Industrie, Landwirtschaft, Handwerk, Handel, Abteilung Kultur und Schule, Abteilung Auskunft, Abteilung Presse, und die Entsprechungen mit den Zweigenstelle Berlin, Gotenhafen, Litzmanstadt und Stettin*, etc.

¹⁴⁸*Entwurf zu einem Aktenvermerk, Personalstelle, Litzmannstadt*, den 4. März 1941, *Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 18, L-3588, citat la 02.08.2018.

¹⁴⁹Idem.

¹⁵⁰ Orașul a fost redenumit după Generalul Karl von Litzmann, distins în Primul Război Mondial în luptele împotriva Imperiului Țarist. În oraș s-a aflat de asemenea o stradă care i-a purtat numele. Strada pleca din Deutschlandplatz (actuala Piață Wolnosci) și continua până la ieșirea de vest a orașului. A se vedea Andrzej Rukowiecki, *Łódź 1939-1945 Kronika Okupacji*, Ksiezy Mlyn, Dom Wydawniczy, Łódź, 2011 precum și harta auxiliară *Plan von Litzmannstadt*. Azi această stradă se numește Legionow.

¹⁵¹Acest lucru este vizibil prin comparația unei hărți a orașului Litzmannstadt din perioada 1940 aflată la Arhivele din oraș (*Archiwum Panstwowe w Lodzi, Fond Dokumentacja Kartograficzna, Plan von Litzmannstadt, 1940, Cota 763*

Möltke se întinde și pe actuala Jaracza Stefana iar fostul sediul al EWZ ar fi azi la numărul 13 din această stradă, fiind un bloc de locuințe iar la parter având spații comerciale. Însă nu este așa, numărul 13 din Möltke Strasse este numărul 13 din actuala stradă Wieckowskiego. În acest imobil se află azi, la parter, o librărie destul de mare, iar la etaje locuințe precum și sediul Camerei de Comerț și Industrie Poloneze. În această clădire a fost sediul unei școli evreiești înainte de 1945, fapt amintit azi de o placă așezată pe zidul de la strada Wieckowskiego. Însă nimic nu amintește de fostul sediul al EWZ. Dar dacă este analizată harta din cartea lui Andrzej Rukowiecki, *Łódź 1939-1945 Kronika Okupacji*, se poate crede că fosta Moeltke Strasse se întindea pe ambele străzi, atât actuala Wieckowskiego cât și Jaracza Stefana. Aceasta este o confuzie/greșeală a autorului, dat fiind faptul că hărțile din 1940 păstrate în arhive nu atestă această suprapunere a Möltke Strasse cu cele două străzi.

În ceea ce privește alegerea orașului Łódź drept locație pentru EWZ pot fi emise doar ipoteze, însă nu este cunoscut până în prezent un motiv exact pentru care instituția a fost mutată aici. Este cunoscut faptul că în 1944, EWZ avea un număr de 258 de germani angajați alături de care sunt menționați încă cinci persoane de origine olandeză, deci în total 263.¹⁵² Acestora se mai adaugă personalul atașat din *Wehrmacht* și *Waffen SS*, încă 120 de persoane.¹⁵³ Însumate sunt 363 de persoane angajate în EWZ în 1944. Astfel, una dintre ipotezele conform căreia a fost ales Łódź drept locație pentru EWZ poate fi infrastructura necesară pentru această instituție cât și pentru locuințele personalului său. Dacă sunt luate în calcul cele 263 de persoane angajate în EWZ și se consideră că ele fac parte din 263 de familii diferite, asta înseamnă 263 de locuințe individuale pe care statul german, se presupune, ar fi avut capacitatea de a le aloca acestora. În contextul anului 1940, când populația evreiască din orașe era închisă în ghetouri sau/și trimisă în lagăre iar populația poloneză cunoștea parțial același destin, se poate considera că un număr rezonabil de locuințe rămânea disponibil pentru germani.

În afară de instituția centrală aflată la Łódź, a existat și un tren special, format din 15 vagoane Pullman, care se deplasa în interiorul Germaniei acolo unde era necesar pentru realizarea

și Archiwum Panstwowe w Lodzi, Fond Dokumentacja Kartograficzna, Plan von Litzmannstadt, 1940, Cota 176) cu una a orașului Łódź din 2017-2018

¹⁵²*Personalbestandsnachweisung nach den Stande von 1.02.1944*, Litzmannstadt, den 8. Februar, 1944, *Archivum Panstwowe w Lodzi*, pl. Wolności 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 2, L-3568, Filele 1-7

¹⁵³*Idem*, Filele 7-10.

tuturor formalităților referitoare la acordarea cetățeniei etnicilor germani aflați în lagărele de primire organizate de VoMi.¹⁵⁴ Personalul EWZ aflat la bordul acestui tren special - *Sonderzug* - constituia numita *Fliegenden Komission* – comisia călătoare. Un etnic german – *Volksdeutsche* – străbătea practic acest întreg tren de la un capăt la altul, trecând prin fiecare birou (în total 10), iar după acest parcurs care dura aproximativ patru ore, cobora din tren în calitate de cetățean german – *Reichsdeutsche*.¹⁵⁵

În cadrul EWZ au fost angajate și persoane de etnie germană din Bucovina. Printre acestea sunt inclusiv etnici germani din Cernăuți. Astfel este situația tinerei Riske Elsa, angajată de EWZ la 24 iunie 1941. Absolventă a liceului în Cernăuți în 1940, studentă la Facultatea de Chimie la Universitatea din Cernăuți, pleacă la o lună de la începerea studiilor în Germania prin acțiunea *Heim ins Reich*. În cadrul EWZ, la atribuții, este notat *Schreibkraft: Einbürgerungsurkunden* – ceea ce presupune scris și prelucrat documentele care atestă originea etnică a persoanelor.¹⁵⁶ În aceeași situație a fost Teijerlin Cornelia, absolventă a liceului și a două semestre la Școala de Comerț (*Handelshochschule*), cu o experiență la ziarul *Bukarester Tageblattes* și la Ungarischen-Kreditbank angajată de EWZ la 1 decembrie 1940. În cazul său este notată mențiunea „*Sehr gut in Stenografie und Schreibmaschine*.”¹⁵⁷

¹⁵⁴Archivum Panstowe w Lodzi, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 4, L-3572, Filele 5-6

¹⁵⁵*Idem*.

¹⁵⁶*Staatsangehörigkeitstelle*, Litzmannstadt, den 05. August 1941. *Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolnosci 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 2, L-3569, Fila 134.

¹⁵⁷*Idem*, Litzmannstadt, den 05.08. 1941, Fila 161.